

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Koskinen, Ulla; Einonen, Piia

Title: Hallinnon sankarilliset yksilöt ja kasvoton koneisto

Year: 2014

Version:

Please cite the original version:

Koskinen, U., & Einonen, P. (2014). Hallinnon sankarilliset yksilöt ja kasvoton koneisto. In P. Karonen, & A. Räihä (Eds.), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen: Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900-1960* (pp. 115-145). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. *Historiallisia tutkimuksia*, 267.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Ulla Koskinen ja Piia Einonen

Hallinnon sankarilliset yksilöt ja kasvoton koneisto

Mitä hallinto on?

Hallinto eri ulottuvuuksineen on yhteiskunnan keskeisimpiä instituutioita. Se on yläkäsite, joka on laajuudessaan vaikeasti määriteltävissä. Artikkelissamme tarkastelemme *Oman Maan* kirjoittajien suurelle yleisölle antamaa kuvaa Suomen hallinnosta. Mitä lukijan tuli tietää hallinto-organisaatiosta ja mikä rooli hallinnon muutoksilla oli ollut kansakunnan rakentamisessa? Ensimmäisen painoksen ilmestymisaikaan Suomen hallinnollinen itsemääräämisoikeus oli uhattuna venäläisten yhtenäistämispolitiikan paineessa. Kahdessa ensimmäisessä painoksessa Suomen aseman puolustamisen ohella toinen tärkeä teema oli suomen kielen asema, joka nousi esiin sekä hallitsijoita että virkamiehiä käsittelevissä artikkeleissa. Hallinnon käsittelyllä oli kansanvalistuksellinen tavoite, kansan aktivoiminen kansallisaatteeseen. Toisen painoksen ilmestyessä Suomi oli juuri itsenäistynyt, kun taas 1950-luvun lopulla hallinto oli vakiintunut ja kohtasi rakennemuutosten sijaan uusia sosiaalipolitiikkaan ja terveydenhuoltoon liittyviä haasteita. Miten nämä muutokset näkyvät *Oman Maan* hallintoa käsittelevissä artikkeleissa?

Artikkelissa otetaan huomioon sekä hallitseminen eli korkeimman vallan käyttö että hallinto, toisin sanoen valtion viranomaisten ja alueellisten, itsehallinnollisten yhdyskuntien toiminta. Käsitteilyn kohteena ovat keskus- ja paikallishallinnot sekä hallitsijuuden instituutio.⁴⁵⁴ *Omassa Maassa* hallinnon eri tasot ja määritelmät limittyvät toisiinsa, mutta tässä artikkelissa hallinto on määritelty yksiselitteisesti hallinnolliseksi organisaatioksi, jossa eri toimijat toimivat. Hallinto on edellytys hallitsemiselle, jota hallinto-organisaation puitteissa harjoitetaan.

Oman Maan kirjoitusteemat heijastelevat hallinnon määrittelemisen vaikeutta: yksinomaan hallintoon keskittyneitä kirjoituksia on melko vähän. Korkeimman vallan käyttö eli hallitseminen on keskeisessä asemassa, mutta nimenomaan hallitsijoihin eli kuninkaisiin, keisareihin ja presidentteihin keskittyvien henkilöartikkeleiden kautta.⁴⁵⁵ Lisäksi hallintoa käsitellään aikakausittaisissa historiallisissa teksteissä (esimerkiksi uskonpuhdistuksen aika). Näitä kaikkia on käytetty lähdeaineistona tässä artikkelissa.

Ensimmäisen ja toisen painoksen "aineenmukaisessa luettelossa" hallinnolle ei ole omistettu omaa osiotaan vaan sitä koskevat artikkelit on sijoitettu otsikon "Valtiollista ja sotahistoriaa" alle ja siellä osioon "Lainsäädäntökysymyksiä", vaikka *Tietosanakirjan* määritelmän mukaan ne eivät sinne kuuluisi. Myös alaotsikkojen "Aika vuoteen 1808" ja "Aika vuodesta 1808" alle sijoitetuissa teksteissä sivutaan hallintoa. 1920-luvun painoksessa vastaava osio on otsikoitu pelkästään "Historia" ja jaoteltu kronologian mukaan Ruotsin, Venäjän ja itsenäisyyden ajan osiin. Kunnallinen itsehallinto löytyy otsikon "Lainsäädännön historiaa" alta. Kolmannen painoksen kokonaan uudistetussa hakemistossa on omana teemana "Valtiojärjestelmä ja hallinto". Hallintoa käsitellään edellisten painosten tapaan myös kronologisesti etenevissä historiallisissa artikkeleissa,

mutta hallinnon historian käsittely jää vähälle. Suomen hallinto oli vakiinnuttanut muotonsa ja asemansa, eikä ollut akuutisti ulkopuolisen uhan alla. Ehkä siksi sen historiallista oikeutusta ja perinteitä ei enää nähty tarpeelliseksi alleviivata lukijakunnalle.⁴⁵⁶

Ensimmäisen painoksen kirjoittajat elivät aikaa, jolloin perinteinen hallitsemistapa muuttui perustuslailliseksi oikeusvaltioksi ja parlamentaariseksi hallitusmuodoksi. Tämä oli jatkumoa kehitykselle, joka erotti 1800-luvulla hallitusvallan ja hallinnon toisistaan. Poliitikko erosi hallinnosta, joka Kyösti Pekosen mukaan pyrittiin rajaamaan legaaliksi ja teknis-rationaaliseksi asioiden hoitamiseksi. Uuden ideologian mukaan valtio pani hallinnon avulla toimeen ne tulokset, joihin tarkasti juridisesti säädelty, institutionalisoitu päätöksenteon prosessi johti.⁴⁵⁷

Hallitsemisen ja hallinnon sanasto muuttui viipeellä samaan suuntaan kuin hallitsemistapojen ja hallitsemista koskevat käsitykset.⁴⁵⁸ *Hallita* on vanha suomen kielen verbi ja siitä johdetun *hallitsemisen* merkityssisältöjä ovat olleet vallankäyttö, johtaminen, hoitaminen ja kurissa pitäminen. Myös *hallitus* oli ollut käytössä jo vanhassa kirjakeleessä. Sen merkitys oli rinnakkainen hallitsemiselle: ylimmän vallan käyttö, esivalta, ohjaus ja kurissapito.⁴⁵⁹

Oman Maan ensimmäisen painoksen aikoihin uudentyypiseen hallitsemistapaan liittyvä sanasto oli vasta muotoutumassa suomen kieleen. Patrimoniaalinen sanasto vaihtui legalistista hallitsemistapaa vastaavaksi. Oikeusvaltiosta tuli peruskäsite, johon hallitsemisen periaatteet johdettiin.⁴⁶⁰ Hallitsemisideologiassa oli tapahtunut vastaava muutos ihmisten käskemisestä (*hallitseminen, hallitus*) ilmiöiden hallinnaksi (*hallinto*).⁴⁶¹ Tärkeitä määritteleviä teoksia olivat *Tietosanakirja* (1909–1922), *Yhteiskunnallinen käsikirja* (1910) ja *Valtiotieteiden käsikirja* (1921–1924). Näissä uusi *hallinto*-sana syrjäytti vanhahtavan *hallituksen* ja *hallitustoiminnan*. Kustavi Grotenfelt erotteli vuonna 1910 *Yhteiskunnallisessa käsikirjassa* käsitteet toisistaan niin, että *hallitus* käsitti koko maan kattavat virkaloitokset ja *hallinto* (tai *siviilihallinto*) ne virastot, jotka valvoivat hallitusvirastojen johdon alla järjestyksen ylläpitämistä (käytännössä läänin- ja paikallishallinto).⁴⁶²

K. J. Ståhlbergin artikkeli *Tietosanakirjassa* vuodelta 1911 määritteli hallinnon käsitteen seuraavasti:

"[Hallinto] on valtion toiminta oikeusjärjestyksen rajoissa tehtävänsä ja tarkoitustensa toteuttamiseksi. – – laajemmassa merkityksessä eli toimeenpanevan vallan käyttäminen käsittää kaiken sen valtiotoiminnan, joka ei ole lainsäädäntöä eikä lainkäyttöä. – – voidaan vielä erottaa – – hallitus eli korkeimman vallan käyttäminen sekä – – julkisten viranomaisten toimitettava hallinto ahtaammassa eli varsinaisessa merkityksessä."⁴⁶³

Hallinto "varsinaisessa merkityksessään" käsitti julkisten viranomaisten toiminnan. Hallintoa toteuttavista virkamiehistä oli 1800-luvulla tullut yhä selvemmin julkisen vallan välineitä, joiden tehtäväksi katsottiin kansakunnan yleisen edun toteuttaminen. Tämän ajan Suomessa oli tärkeää, että heidän tuli olla alisteisia laeille ja oikeusvaltion

periaatteille.⁴⁶⁴ Niin Ståhlbergille kuin *Oman Maan* kirjoittajillekin hallinto oli ensisijaisesti lakeja toteuttavaa toimintaa. Oikeusvaltion hallinnon tuli olla lakiin sidottua, "siinä ei saa tehdä mitään, minkä laki kieltää, ei menetellä toisin kuin laki säätää", kuten Ståhlberg teoksessaan *Suomen hallinto-oikeus* (1913) totesi.⁴⁶⁵

Kustavi Grotenfelt korosti Yhteiskunnallisessa käsikirjassa niin ikään hallinnon pitäytymistä "lain säätämien rajojen sisässä":

"Hallitsijalla on täten meillä kokonaan n. s. toimeenpano-valta. – – [hän] käyttää –
– apunansa virkamiehiä, jotka eri aloilla hänen puolestansa harjoittavat hallitusvaltaa ja maan hallintoa, ja joiden yleensä tulee olla syntyperäisiä Suomen miehiä."⁴⁶⁶

Sen sijaan *Omassa Maassa* hallintoa ei tavallisesti määritelty, vaan kukin kirjoittaja lähestyi aihetta omasta teemastaan käsin. Robert Hermanson kuvasi Suomen perustuslakeja käsittelevässä artikkelissaan hallintoa seuraavasti: "Hallinto on perustuslakiemme mukaan (HM:n 5 §; YVK:n 1 §) keisarin ja suuriruhtinaan käsissä; hän on siis oikeutettu, tietysti lakia noudattamalla ja lain määäämien rajojen ulkopuolelle käymättä, ohjaamaan niitä virkamiehiä ja virkakuntia, joille hallinnollisia toimia on uskottu."⁴⁶⁷ Hermansonin lakiin turvautuva asenne leimasi monia muitakin ensimmäisen ja toisen painoksen artikkeleita. Hermanson oli pidättyvä suhteessa hallitsijan oikeuksiin ja muistutti, että hallinnon perustana olivat Suomen omat lait, ei hallitsijan persoona.

Hermansonin teksti liittyi autonomisessa Suomessa virinneeseen pyrkimykseen täsmentää hallitsemisterminologiaa niin, että oikeusvaltioajattelu saatiin mukaan keisarin valtaoikeuksia rajoittavaksi tekijäksi. Oikeusvaltiossa hallitsija ei voinut hallita oman henkilökohtaisen tahtonsa mukaan, vaan lainmukaisen toimivaltansa puitteissa. Tämä oli tärkeää Suomen suuriruhtinaskunnan olemassaolon kannalta.

Paikallishallinnon pitkät juuret

Kansallisesta näkökulmasta paikallishallinto oli suomalaisen yhteiskunnan kivijalka, mikä näkyi myös *Omassa Maassa*. Eryityisesti maaseudun paikallishallinto eli "paikallinen itsehallinto" on ollut suomalaiskansallisen historiantutkimuksen lempilapsia. Maalaiskuntien itsehallinnolle muun muassa omistettiin 1960-luvulla mittava tutkimus, jossa kunnallista itsehallintoa nimitetään kansanvallan perustaksi. Aiheeseen kytkeytyy ihannoiva käsitys suomalaisesta vapaasta talonpoikaisesta kansasta, joka ikiaikaisen perinteen nojalla päätti itse keskuudessaan omista asioistaan: "vapaille miehille oli oikeus ja velvollisuus kokoontua päättämään yhteisistä asioista".⁴⁶⁸ Paikallishallintoa toteutettiin kihlakuntien käräjillä ja pitäjänkokouksissa, ja asioita hoitivat talonpoikien keskuudesta valitut luottamusmiehet. Nimismiehet, lautamiehet ja veronkantomiehet nähtiin alun perin nimenomaan paikallisyhteisön edustajina kruunun suuntaan, ei niinkään kruunun palvelijoina, mihin suuntaan kehitys kulki

suurvalta-ajalla ja varsinkin 1700-luvulla.⁴⁶⁹ Uudemmassa tutkimuksessa sekä Suomessa että Ruotsissa on korostettu paikallistason ja keskusvallan välistä vuoropuhelua. Tämän näkemyksen mukaan keskusvalta ei voinut maaseudulla eikä kaupungeissa ykskantaan sanella toimintamuotoja, vaan ne täytyi mukauttaa paikallistason olosuhteisiin. Näkökulma on saanut osakseen myös kritiikkiä, erityisesti empirian puuttumisesta sekä Ruotsin valtakunnan erityislaatuisuuden korostamisesta suhteessa muihin maihin.⁴⁷⁰

Myös *Omassa Maassa* paikallishallinto näyttäytyi suomalaiskansallisena perusinstituutiona, jonka juuret olivat syvällä vapaiden talonpoikien muodostamassa yhteiskunnassa. Paikallishallinnon organisaatio oli hyvin pysyvä ja siksikin kansalliseen ideologiaan sopiva aihe, sillä järjestelmä säilyi olennaisilta muodoiltaan samana keskiajalta 1800-luvulle. Sen juuret johdettiin kirjallisia lähteitä edeltävään muinaiseen heimoaikaan saakka, ja Ruotsin aika esitettiin vallitsevan tilanteen valmisteluna ja instituutioiden perustan luomisjaksona.

L. Ilmari Palmén korosti vuonna 1908 kunnallisen itsehallinto-oikeuden pitkiä juuria maassamme. Katolisella ajalla pitäjillä oli jo kirkollisia oikeuksia, mutta pitäjien merkitys kasvoi ennen muuta Kustaa Vaasan ajalla. Palmén esitteli pitäjänkokouksen tehtäviä mutta vaikenen kihlakunnankäräjien merkityksestä hallinnollisena elimenä.⁴⁷¹ Tekstin keskittyessä pitäjänkokouksien kokoonpanoa ja tehtäviä käsitteleviin säädöksiin pysyivät paikalliset toimijat passiivisina ja vastaanottajina.⁴⁷²

Palmén nojasi normatiivisiin säädösteikseen, jolloin käytännön hallinnon tehtäväkentän tarkastelu jäi pahasti vajavaiseksi. Ylipäätään perusnäkemys aikakaudesta oli leimallisen staattinen: 1800-luvun alkupuolisko oli aina valtiopäivien kokoontumiseen saakka täydellisen hiljaiselon aikaa, koska silloin ei annettu uusia asetuksia paikallishallinnosta. Kunnallishallinnon järjestäminen olikin yksi vuonna 1863 kokoontuneiden valtiopäivien keskeisimmistä asioista, ja uusi asetus maaseudun kunnallishallinnosta saatiin kahta vuotta myöhemmin. Kirjoittajan mukaan oleellisinta oli kirkollisten ja maallisten asioiden erottaminen toisistaan, vaikkakin jatkossa erimielisyyksiä aiheutti se, mitkä asiat kuuluivat kirkollisiin ja mitkä kunnallisiin.⁴⁷³ Lisäksi hän kritisoi suorasanaisesti kunnallishallintoasetusta, sillä "[k]unnanvaltuustolaitos on kuitenkin tähän asti vain harvoissa kunnissa otettu käytäntöön."⁴⁷⁴ Asetuksen vanhentuneisuus näkyi erityisesti varallisuuden perustuvassa kunnallisessa äänioikeudessa, joka oli "entisten olojen jäte maassa, jossa valtiollinen äänioikeus on yleinen ja yhtäläinen"⁴⁷⁵. Palmén uskoi kuitenkin vahvasti, että "jos vain sisäinen kehityksemme häiriytymättä jatkuu", lähitulevaisuus toisi mukanaan suuria (positiivisia) muutoksia myös kunnalliselämän alalla.⁴⁷⁶ Tekstissä ei mainita Venäjää kertaakaan.

E. W. Walldénin kaupunkien kunnallishallintoa käsittelevä artikkeli keskittyi viimeksi kuluneisiin vuosikymmeniin, vaikka esitys alkoi keskiajalta. Käsitteley painottui maaseudun kunnallishallinnon esittelyn tapaan kaupunkien hallinnollisten instituutioiden muodolliseen puoleen lakien ja säädösten pohjalta. Walldén piti kaupunkien tärkeimpänä etuoikeutena oikeutta käyttää erityisiä saksalaisiin esikuviin perustuvia kaupunkilakeja. Hän tähdensi, että saksalaiset, eli käytännössä kaikki

ulkomaalaiset, suljettiin 1600-luvulla ulos kaupunkien hallinnosta. Painotuksessa voi nähdä kannanoton päivänpoliittiseen tilanteeseen.⁴⁷⁷ Myös perustuslakeja ja maalaiskuntien paikallishallintoa käsittelevissä artikkeleissa pohdittiin ulkomaalaisten lainsäädännöllistä ja oikeudellista asemaa. Vielä vuoden 1865 asetus maaseudun kunnallishallinnosta jätti ulkomaalaiset ilman äänioikeutta saman tapaan kuin vailla hyvää mainetta olevat, toisen isäntävallan alaiset sekä irtolaisuudesta tuomitut.⁴⁷⁸ Ulkomaalaisten aseman käsittely ilmensi paitsi 1800-luvun Suomen monikulttuurisuutta myös ongelmallista suhdetta venäläisiin. U. L. Lehtosen mukaan Nikolai I:n toimien "kautta valtiolaitoksemme pääperusteita joko suorastaan rikottiin tai väärin selitettiin. Semmoisista mainittakoon esimerkiksi v. 1827 annettu asetus, jonka kautta kreikkalais-katolilaisille Suomen alamaisille suotiin oikeus uskonnostaan huolimatta päästä Suomessa siviili- ja sotilasvirkoihin."⁴⁷⁹

Paikallishallinnon historiallisten juurten käsittely jäi paljon vähemmälle viimeisessä painoksessa. Aarne Eskola ulotti käsittelynsä vain 1900-luvun alkuun.⁴⁸⁰ Sen sijaan Reino Kuuskoski tarkasteli oman aikansa kunnallishallinnon taustaa poikkeuksellisen tiiviisti, sillä "paikallishallinnon järjestysmuodolla – – maassamme on ikivanhat perinteet", ja kunnallishallinto toimi edelleen "niiden periaatteiden pohjalla, jotka omaksuttiin 100 vuotta sitten". Ainoana suurempana muutoksena hän näki paikallishallinnon siirtymisen edustuksellisille toimielimille välittömän vaikuttamisen sijasta. Vaikka kuntien tehtäviä ja hallintoa järjestettiin 1900-luvun alkupuoliskolla erinäisin laein, nojasivat ne vahvasti edellisen vuosisadan uudistuksiin.⁴⁸¹ Kuuskoskelle vanhemman ajan paikallishallinto oli selkiytymätöntä, sillä "täsmälliset toimivaltarajat puuttuivat". Siksi asioita käsiteltiin rinnakkain kihlakunnankäräjillä, hallintopitäjissä ja kirkkopitäjissä. Kuuskoskelle erityisesti käräjät merkitsivät jatkuvuutta, sillä ne huolehtivat 1900-luvulle asti oikeudenhoidon ohella tietyistä paikallishallinnon tehtävistä.⁴⁸²

Oman Maan artikkelit painottuvat paikallistasolle, kun taas lääninhallinto jäi huomattavasti vähemmälle huomiolle ja sai kaikissa painoksissa vain vähän palstatilaa. Lääninhallinto luotiin suurvalta-ajalla varhaisemman käskynhaltijahallinnon tilalle: läänit maaherroineen vakiinutettiin vuoden 1634 hallitusmuodossa.⁴⁸³ E. G. Palménin, jolle pitkät perinteet ja pysyvät muodot olivat tärkeitä, mukaan Kustaa II Adolf ja Axel Oxenstierna loivat lääninhallinnon organisoidessaan pysyvän järjestyksen myös maakuntien hallintoon. Maaherran tuli lääninsihteeri ja lääninkamreeri apunaan valvoa muun muassa oikeudenhoitoa ja hallintoa: "Ja tämmöisenä järjestys sitten on pysynyt." Myös 1680-luvulla annetut kruununvoutien ja henkikirjurien säännöt pysyivät toiminnan perustana aina vuoteen 1898 asti ja kruununnimismiesten tehtävä oli niin ikään vuosisatainen.⁴⁸⁴ Palméninkin teksti noudatteli hallintohistoriallista tutkimusta pitkään leimannutta keskittymistä ylhäältä annettuihin määräyksiin ja hallinnon virallisiin muotoihin; uudempaa tutkimusta kiinnostaneet hallinnon arkipäiväiset toimintatavat ja epäviralliset vaikutuskanavat jäivät vielä vailla käsittelyä.⁴⁸⁵

Kustaa II Adolfia käsittelevässä henkilöartikkelissaan Palmén toisti käsityksensä, että "valtakunnan jakaminen pysyviin lääneihin – – tiesi arvaamattoman tärkeitä edistysaskelta". Olennaista oli, että hallinto ja tilitys järjestettiin tarkkojen sääntöjen

mukaan ja niitä valvottiin säännöllisesti. Tämä oli positiivista edistystä, kuninkaan ja kanslerin henkilökohtaisten kykyjen mahdollistama saavutus.⁴⁸⁶

Vaikka kahden ensimmäisen painoksen tekstit heijastivat voimakkaasti kirjoitusajankohdan tapahtumia, lääninhallinnon ajankohtaisia kysymyksiä ei pohdittu. Jo 1800-luvun lopulla käytiin keskustelua maakunta- ja lääninhallinnon suhteesta, eli lähinnä itsehallinnon ulottamisesta keskiportaan hallintoon ja edustuksellisen maakuntaneuvoston luomisesta päällikkövirastoksi vakiintuneen lääninhallituksen rinnalle. Esimerkiksi Agathon Meurman otti valtiopäivillä asiaan kantaa, mutta E. G. Palménin laatimassa lyhyehkössä Meurmanin henkilökuvassa näistä hallinnollisista pyrkimyksistä ei kerrottu. Toisaalta juuri lääninhallitukset olivat 1900-luvun alussa venäläistämispolitiikan polttopisteessä: kuvernöörit vaihdettiin kenraalikuvernöörille lojaaleihin sotilaisiin sekä vanhasuomalaisiin siviileihin. Asiaa helpotti merkittävästi se, että lääninhallitus oli päällikkövirasto, jossa riitti yhden miehen vaihtaminen mieluisampaan.⁴⁸⁷ Lääninhallinnon venäläistyminen johti mahdollisesti siihen, ettei sille ollut sijaa suomalaiskansallisesti värittyneessä *Omassa Maassa*.

Valtionhallinto ajalla ennen Suomen valtiota

Kysymys siitä, oliko Suomella lainkaan valtionhallintoa Ruotsin ajalla, ohitettiin ensimmäisessä painoksessa kokonaan. Ainoa varsinaisesti keskushallintoa käsittelevä artikkeli oli E. G. Palménin katsaus "valtiohallintoon", jossa todettiin sinänsä aivan oikein, ettei Suomessa ollut keskusvirastoja Ruotsin vallan aikana. Toisinaan "maassa" oli kenraalikuvernööri, mutta muutoin asiat käsiteltiin Tukholmassa. Hallinto edusti silti aina jatkuvuutta: "Oikeudenhoidon ylläpitäminen ja hallituksen johto ovat ikimuistoisista ajoista olleet yhteiskuntarakennuksen päätarkoituksia."⁴⁸⁸

Suomen hallinnollisen aseman pohdinnan pois jättäminen oli ehkä tietoinen valinta. Aihe oli herättänyt laajaa keskustelua jo 1840-luvulla, kun Topeliuksen kuuluisan kysymyksen pohjalta mietittiin, oliko Suomella lainkaan historiaa, kun sillä ei ollut omaa valtiollista menneisyyttä.⁴⁸⁹ Vastauksena Suomen historian uranuurtaja Georg Forsman (Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen) korosti kansallistunnon varhaista heräämistä, ja hänen jälkeensä historiantutkijat kiinnittivät huomiota suomalaisten kansalliseen omaleimaisuuteen.⁴⁹⁰ *Omassa Maassa* Suomi esiintyi itsestään selvänä Ruotsista erillisenä kokonaisuutena, ikään kuin jo omana kansallisvaltionaan. Tämä käsitys on iskostunut syväälle, ja vasta paljon myöhempi tutkimus on korostanut, että modernin ajan kansallistunnetta ei ollut olemassa uuden ajan alussa, vaikka Suomi muodostikin oman, erityisesti kielen puolesta erottuvan kokonaisuutensa Ruotsin alueiden joukossa.⁴⁹¹

Myöhempi tutkimus on nähnyt uuden ajan alun kuningaskuntien muuttuneen valtioiksi valtionmuodostusprosessien myötä. Ruotsin kehitys on tässä suhteessa Euroopan mittakaavassa poikkeuksellinen. Se on malliesimerkki 1500- ja 1600-luvun sotakaudella luodusta keskitetystä valtiosta. *Omassa Maassa* ei Ruotsia vertailla muuhun Eurooppaan, vaikka rinnastuksella olisi saatu lisäväriä teoksessa luotuun

kuvaan Ruotsin ja Suomen sankaritarinasta: Ruotsi ja Suomi yhdistyivät voimakkaan hallitsijan luotsaamaksi, aluettaan menestyksellisesti laajentaneeksi hallinnolliseksi kokonaisuudeksi, toisin kuin monet muut Euroopan keskiaikaiset kuningaskunnat.⁴⁹²

Artikkeli Suomen valtionhallinnosta painottui vanhempaan historiaan ja Kustaa II Adolfin ajan uudistuksiin, kuten kuningasta käsittelevä henkilökuvakin. Vuoden 1634 hallitusmuoto jäi noudatettavaksi vuosisatojen ajaksi, siinä oli pysyvyyttä: "ne moninaiset virastot, jotka jo vuosisatoja sitten perustettiin ovat – – pysyneet yhteiskunnan pohjalastina, monesti ehkäisten siitä keikahduksia, joilla suurvaltiolliset mullistukset ovat uhanneet". Ajatus persoonallisen toimijuuden vaikutuksesta näkyi vahvana.⁴⁹³ Etenkin Kustaa Vaasa näyttäytyi hallinnollisena sankarina, koska hän sai aikaan mittavia uudistuksia kohti modernia valtiota. Muuten näkemystä Kustaa Vaasasta leimaa kaksijakoisuus: yhtäältä hän oli julma hallitsija, toisaalta hyvä maan isä.⁴⁹⁴ Kustaa Vaasan merkitys korostui hänen poikiensa osoittauduttua hallitsijoina keskinkertaisiksi. Tosin Palménkin tunnusti valtion muuttuneen Kustaa Vaasan seuraajien aikana moniulotteisemmaksi, jolloin hallitsijan oli mahdotonta pitää enää kaikkia lankoja käsissään. Seuraava suurmies valtiopurren ruorissa oli Kustaa Vaasan pojanpoika Kustaa II Adolf. Hänen aikanaan 1600-luvun alussa toteutetut keskushallinnon uudistukset kuvattiin kuninkaan sankarikuvaan sopivasti yksinomaan positiivisiksi ja onnistuneiksi uudistuksiksi, jotka saavutettiin kuninkaan, "rohkeasti luovan neron" henkilökohtaisen kyvykkyyden ansiosta. Uudistukset olivat pohjana molempien maiden myöhemmälle kehitykselle ja edistykselle.⁴⁹⁵

Kolmannessa painoksessa Kauko Pirisen myöhäiskeskiaikaa ja Pentti Renvallin uskonpuhdistuksen aikaa koskevat artikkelit käsitelivät voittopuolisesti hallintoa ja etenkin hallitsemista, jotka kummatkin jäivät myöhempiä aikoja kuvanneissa teksteissä sivurooliin.⁴⁹⁶ Kauko Pirinen piti jo keskiajan Suomea omana kokonaisuutenaan. Valtiollisia kysymyksiä analysoitiin modernein ja kiistatta aikakauteen sopimattomin käsittein: *valtioliitto, valtioelämän perustuslailliset muodot, Suomen poliittinen johtaja, unionikysymyksen ulkopoliittiset vaikutukset*.⁴⁹⁷ Piriselle Suomen hallinnon organisointi suoraan Tanskasta Ruotsin sijaan oli positiivinen asia, sillä "[m]aallamme oli Tanskan kehittyneemmän hallintojärjestelmän ja unionihallitsijoiden rohkean uudistuspolitiikan vaikutus ilmeisesti onneksi".⁴⁹⁸

Pentti Renvall puolestaan analysoi uskonpuhdistuksen ajan "suomalaisten omatoimisuutta" hallitsemisen saralla. Hänen mukaansa Suomen hallintoa hoidettiin tuona aikana yhä enemmän erillään Ruotsista. Renvall oli yksi keskeisimpiä tutkijoita, jotka veivät suomalaiskansallisten itsenäisyyspyrkimysten juuret aina 1500-luvulle asti. 1500-luvun suomalainen hallinto näyttäytyi artikkelissa ulko- ja sisäpolitiikan hoitamisena, joka uskottiin nyt ensimmäistä kertaa suomalaisten omiin käsiin. Aatelisto ryhtyi Kustaa Vaasan kaudella hoitamaan Suomen asioita maan yleisen edun mukaan, ja 1580–1590-luvulla suomalaisten itsenäinen omatoimisuus vahvistui niin "että sille on vertauskohtia löydettävissä vasta meidän vuosisatamme itsenäisyystaistelusta". Vuosisadan loppupuolen pitkä sotakausi merkitsi Suomessa taloudellisia ja yhteiskunnallisia muutoksia, sekä huomattavasti aikaisempaa itsenäisempää ja Ruotsista erillään hoidettua hallintoa, jota johtivat Suomen aateliset. Tämä erityisasema

romahti 1590-luvun sisällissodan jälkeen, kun aatelisto joutui Kaarle-herttuan kostotoimenpiteiden kohteeksi ja talonpoikien rasitukset lisääntyivät entisestään. Hallitsijaksi noussut Kaarle käytti jatkossa ruotsalaisia Suomen asioiden hoidossa. Renvall tiivistää näkemyksensä Suomen aseman huononemisesta:

”Näiden tappioiden merkitys oli sitä suurempi, kun samalla valtakunta alkoi muuttua keskitetysti hoidetuksi suurvallaksi, jossa olot pyrittiin mahdollisuuksien mukaan muovaamaan yhdenmukaisiksi päämaan mallin mukaan ja jossa asioita katsottiin päämaan ja hallitsijahuoneen etujen näkökulmasta eikä Suomen tarpeiden ja suomalaisten toivomusten mukaan.”⁴⁹⁹

Eino E. Suolahden suurvalta-aikaa käsittelevässä artikkelissa hallinto olikin tyystin sivuroolissa: ”Kustaa II Adolfin aikana luotu keskitetty hallitusjärjestelmä heikensi Suomen hallinnollisten keskusten merkitystä ja merkitsi yhä useampien lankojen jännittymistä Pohjanlahden yli Tukholmaan.”⁵⁰⁰ Uusi tilanne ei tarjonnut samanlaisia herkkupaloja Suomen hallinnollisten olojen kuvaukseen kuin mitä 1500-luvun historia, vaikka vielä ensimmäisessä painoksessa Kustaa II Adolf esiintyi myös hallinnon sankarillisena uudistajana. Suolahden mukaan suurvalta-ajan tärkein perintö myöhemmille ajoille oli järjestetty ja ”koulutettu yhteiskuntakoneisto”. Ihmiset kasvatettiin asettamaan valtakunnan etu yksilön etua korkeammalle. Renvallin linjoilla Suolahti arvioi tämän luoneen pohjan kehitykselle, joka johti 1700-luvulla ”suomalaisen erikoisaseman” selventymiseen.⁵⁰¹ Vapauden- ja kustavilaisesta ajasta kirjoittanut Aulis J. Alanen ei silti suuremmin noteerannut hallintoa, vaan kiinnitti lähinnä huomionsa hallitusmuodon muutokseen 1772 ja 1789.⁵⁰²

Henkilöity hallinto

Hallitsemiseen kauttaaltaan liitetty legalismi ja lakien korostaminen on lievässä ristiriidassa suhteessa hallitsijoita käsitteleviin historiallisiin henkilökuviin, joissa päinvastoin nostettiin jalustalle yksilö, historian suunnan muuttanut herooinen suurmies, joka muutti lakeja paremmiksi ja loi uusia instituutioita. Yksilöiden toimijuus näyttäytyi oikeutettuna menneisyydessä, jolloin ei ollut olemassa oikeusvaltiota, kansan tahdosta säädettyjä lakeja ja uudenaikaista yhteiskuntaa vaan niille oltiin vasta laskemassa perustuksia suurmiesten ponnistuksin. Hallitsemisen käsittelyä dominoivat Ruotsin kuninkaat, Venäjän keisarit, autonomian ajan valtiomiehet ja Suomen presidentit. Ensimmäisissä painoksissa artikkeleita oli myös muista valtiomiehistä kuin hallitsijoista, mutta kolmannessa painoksessa lähes ainoastaan tasavallan presidenteistä.⁵⁰³

Henkilöartikkelien suuri määrä juontuu teossarjan kansanvalistuksellisesta tarkoituksesta, sillä kiinnostavana ja helposti omaksuttavana, opettavaisena ja esikuvallisena pidetty henkilöhistoria kuului myös koulujen opetusmetodiin 1800- ja 1900-luvun taitteessa. Yksilöiden kautta voitiin kuvata ja jäsentää historiallisia ilmiöitä

mielekkäällä tavalla, sillä jo 1800-luvulla Zachris Topeliuksen *Maamme kirjan* ja Julius Krohnin mallia myötäillen keskiössä olivat suurmiehet piispoista ja valtiomiehistä aina tiedemiehiin ja taiteilijoihin. Esitystavan tavoitteena oli tehdä historiasta paitsi helpompaa myös kiinnostavampaa lapsille ja nuorille.⁵⁰⁴

Tärkein hallitsemisen instituutio Ruotsin ajalla oli kuningas, ”kuninkaallinen majesteetti”.⁵⁰⁵ Merkillepantavaa on, että kaikki hallitsijat eivät suinkaan saaneet omia henkilöartikkeleitaan. Ensimmäisissä painoksissa esiteltiin kahdeksan Ruotsin kuningasta ja poissa oli seitsemän, heidän joukossaan ainoat naispuoliset hallitsijat Margareeta, Kristiina ja Ulrika Eleonora sekä lisäksi Sigismund, Kaarle X Kustaa, Fredrik, Adolf Fredrik ja Kustaa IV Adolf. Keskiaikaisia hallitsijoita ei huomioitu muutenkaan, eikä ajalta ennen 1520-lukua ollut yhtään henkilökuva. Sen sijaan erityisesti Kustaa IV Adolfin puuttuminen on kiintoisaa, koska Suomen sodan aikaiset toimijat olivat suorastaan yliedustettuja. Vaikuttaa siltä, että henkilökuviin pääsivät hallitsijat, joiden katsottiin merkittävästi uudistaneen Suomen hallinnollisia oloja. Eerikin ja Juhanan mukanaolo on tässä suhteessa perinteisen katsomuksen mukaan kyseenalaisinta, mutta sitä perustele suomalaiskansallisesta näkökulmasta Suomen erikoisasema Juhanan herttuakuntana.

Kuninkaallinen majesteetti esitettiin yhden miehen hallintoinstituutiona, jonka vaikutuksen ja historiallisen merkityksen ratkaisi *Omassa Maassa* se, kuinka osuva henkilö tehtävään sattui nousemaan. Esimerkiksi erityisartikkelia vaille jäänyt Sigismund nähtiin pikemmin valtakuntansa vaarantajana:

”Sigismund kuninkaan katolinen uskonkiihko ja ne selkkaukset, joihin hän Puolan kuninkaana joutui, vieroittivat hänet Ruotsin kansasta, vieläpä saattoivat vaaranalaiseksi luterilaisen uskonnon ja samalla koko sen itsenäisyyden, jonka Kustaa Vaasa oli Ruotsin valtakunnalle hankkinut.”⁵⁰⁶

1630–1650-luvuilla Suomessa vaikuttanut Per Brahe oli varhaisin mukaan otettu hallintomies. Ruotsin ajan muista hallinnossa ja politiikassa vaikuttaneista miehistä oman artikkelin arvoiseksi katsottiin Arvid Bernhard Horn, Augustin Ehrensvärd ja Anders Chydenius. Lisäksi kirjoitettiin Fleming- ja Horn-suvuista. Siirtymävaihetta Venäjälle edustivat Matthias Calonius⁵⁰⁷, Jacob Tengström, Gustaf Mauritz Armfelt ja Georg Magnus Sprengtporten. Autonomian ajan valtiomiehistä artikkelin saivat Robert Henrik Rehbinder, Lars Gabriel von Haartman, Alexander Armfelt, Johan Vilhelm Snellman, Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen, Agathon Meurman ja Jaakko Forsman.⁵⁰⁸ Henkilökuvien ajallinen painotus kertoo siitä merkityksestä, joka 1800-luvun hallintovirkamiehille kansallisina keulakuvina annettiin. Heidän kuvattiin luoneen henkilökohtaisia suhteita Venäjän keisariin sekä ylimpään keskushallintoon ja turvanneen siten Suomen aseman. Hallintomiehet eivät välttämättä olleet suinkaan suoranaisesti hallintotyöhön koulutettuja vaan usein oikeusoppineita. Lisäksi he tulivat vaikutusvaltaisten sukujen pienestä piiristä ja tunsivat toisensa.⁵⁰⁹ *Omassa Maassa* tiettyjen sukujen keskeistä roolia tai tätä hallinnossa vallinnutta suosittelija- ja

suosikkijärjestelmää, jota voisi verrata patronus–klientti-järjestelmään, ei kuitenkaan avattu millään tavalla.

Oman Maan arviot hallitsijoiden merkityksestä ovat jääneet pysyväksi osaksi suomalaista historiaperintöä. Esimerkiksi yhä vielä tunnetuimmat Ruotsin kuninkaat lienevät Kustaa Vaasa ja Kustaa II Adolf, joiden mainetta eniten ylistellään *Oman Maan* artikkeleissa.⁵¹⁰ Uudelleen virinnyt tutkimuksellinen kiinnostus henkilöhistoriaan, tällä kertaa kriittisen biografisen tutkimuksen muodossa, on tiputellut suurmiehiä jalustoiltaan mutta ei ole juuri voinut muuttaa *Oman Maan* mukaista kansallista suurmiesgalleriaa. Sen sijaan monia esittelemiään autonomian ajan hallintovirkkamiehiä *Oma Maa* ei onnistunut nostamaan pysyvästi ihmisten tietoisuuteen, vaan he ovat saaneet jäädä muiden suurmiesten varjoon.⁵¹¹

Ruotsin hyvät ja huonot kuninkaat

Ruotsin keskiaikaisilla kuninkailla ei *Oman Maan* perusteella ollut annettavaa uudenaikaiselle, kansallishenkiselle Suomelle. Henkilökuvat sopivat edustamaan uuden ajan alun yhteiskuntaa, jossa henkilökohtaisella toimijuudella oli ratkaiseva merkitys kaiken kattavien instituutioiden ollessa vasta kehitteillä. Hallitsijoiden nähtiin henkilökohtaisesti ohjanneen hallintojärjestelmää ja luoneen rakenteita. "Tuskin kenkään Suomen ja Ruotsin yhteisistä hallitsijoista on niin perinpohjaisesti käänteen aikaansaanut valtakuntansa sisällisessä tilassa, kuin Kustaa I Vaasa", kirjoitti Kustavi Grotenfelt ja jatkoi kuninkaan "itse ratkaisevasti vaikuttaneen" kaikkiin valtiollisiin uudistuksiin. Käännekohta ei "suinkaan riipu vain siitä ajan vaiheesta, johon se sattui, uuden ajan alkuun, vaan Kustaan omasta persoonallisesta vaikutuksesta", sillä "[h]änen persoonallisella, pontevalla esiintymisellään" saatiin aikaan Västeråsin valtiopäiväpäätös reformaatiosta. Kustaa Vaasa kuvataan myytinomaisena patriarkkana, valtakunnan isänä, joka "ankaralla kädellä" kukisti sekä ylhäisten että alhaisten vastarinnan. Hallinnon kohteille, alamaisille, ei tässä asetelmassa jäänyt muuta roolia kuin noudattaa hallitsijansa tahtoa.⁵¹²

Oman Maan ensimmäisissä painoksissa esitellyt hallintomiehet kuvattiin poikkeusyksilöinä, jotka henkilökohtaisten ponnistustensa ja ainutlaatuisen kyvykkyytensä avulla edistivät Suomen kansan menestystä. Taustalla häämötti ajatus kansakunnan historiasta suurena ja määrätietoisena kertomuksena kohti "parempaa" eli modernia yhteiskuntaa. Suurmiehet olivat ohjailleet, näyttäneet suuntaa ja tuuppineet historiaa eteenpäin uudistuksillaan. Hyvän hallitsijan ominaisuus oli pysyvien lakien ja instituutioiden luominen, kuten E. G. Palmén totesi: "Suurten tulosten saavuttaminen onkin valtiomiehen tunnusmerkkejä."⁵¹³ Hallitsijoiden arvo mitattiin myöhemmän kehityksen valossa, joten henkilökuvat olivat tavallaan voittajien historiaa. Esimerkiksi Kaarle IX:n (kuninkaana 1604–1611) tärkein ansio oli, että hän turvasi protestanttisuuden valtakunnassa, katkaisi vaarallisen Puolan-yhteyden ja ajoi katolisvastaista ulkopolitiikkaa; kaikki asioita, joiden merkitys oli itsestään selvä kirjoitushetken luterilaisessa, länsimaihin suuntautuneessa Suomessa.⁵¹⁴

Suurten saavutusten lisäksi hallitsijoiden arvoa *Oman Maan* kirjoittajakaartin silmissä kohotti isänmaallisen yhteishengen nostatus. Hallitsijoiden esimerkki oli arvokas itsenäisyyttä tavoittelevalla kansakunnalla. Päätoimittaja E. G. Palmén oli varannut itselleen kirjasarjan viimeiseen osaan herkkupalan, sankarikuningas Kustaa II Adolfin (kuninkaana 1611–1632). Artikkelia leimasi halu löytää kansallisia suurmiehiä, ylläpitää sankarimyyttiä ja iskostaa se lukijoihin: "Voimakkaammin kuin kenties yksikään muu uuden ajan valtiomies Kustaa II Adolf on jalostavasti ja kohottavasti vaikuttanut sekä hallitsemiensa kansojen että koko ihmiskunnankin olemukseen."⁵¹⁵

Kustaa II Adolfin mainetta perusteltiin hallinnollisella uudistustyöllä, joka koitui molempien "maiden" hyväksi. Sekä hallinto, oikeudenhoito, kauppa, talous että opetuslaitos uudistettiin perin pohjin: "Sille perustukselle, joka täten oli luotu, ovat Ruotsin ja Suomen kansat sitten useat miespolvet peräkkäin rakentaneet kehitystään." Mutta mikä ehkä vielä tärkeämpää, Palmén korosti kuninkaan aikaansaamaa kansallista me-henkeä. Tämä ei hallinnut yksin, vaan tukeutui "Ruotsin miesten" uskollisuuteen: neuvosto ja valtiosäädyt olivat yhtä mittaa koolla.⁵¹⁶

Suurmiesten henkilökohtaista toimijuutta analysoitiin heidän psykologisten luonnekuviansa pohjalta. Keskushallinto, valtakunnan politiikka ja yleiset valtion hallintoa ohjanneet suuntaviivat selitettiin hallitsijan henkilökohtaisesta persoonasta lähteneiksi. Esimerkiksi Kaarle XII (kuninkaana 1697–1718) jätti hallitsijana "lähtemättömät jäljet" Ruotsin ja Suomen historiaan. Vaikka soturikuninkaan perintö ei ollut myönteinen, päätoimittaja Palmén perusteli hänelle ja hänen sotilailleen omistettua pitkää artikkelia: "Niinpä *Oma Maa* – – ei voi jättää hänen luonnettaan kuvaamatta. – – Koettakaamme itsellemme selvittää sitä sielutieteellistä ongelmaa, joka on mainitun kuninkaan kuvassa olemassa. Opettavampaa, mieltä kiinnostavampaa tehtävää historia ei usein tarjoa."⁵¹⁷ Kuitenkaan artikkeleissa ei pohdittu, mistä aineksista luonnekuvat oli rakennettu ja miten lähteitä oli käytetty päättelyn pohjana.

E. G. Palménin oppilaan Liisi Karttusen artikkelit Eerik XIV:stä (kuninkaana 1560–1568) ja Juhana III:sta (kuninkaana 1568–1592) ovat esimerkkejä vahvasta psykologisesta otteesta. Topeliaaniseen tapaan *Omassa Maassa* historia oli ihmisten historiaa, jossa tunteet ja identiteetti saivat keskeisen sijan. Karttunen yritti ymmärtää kuningasveljesten luonnetta heidän hallintoaan selittävänä tekijänä. Aineksia haettiin lapsuuden traumaista asti. Valtakunnan poliittiset vaiheet selitettiin prinssiveljesten psykologisen luonnekuvan ja siitä seuranneen vastakkainasettelun ja kummallekin luonteenomaisten toimintamallien avulla väistämättömäksi tapahtumaketjuksi. Ruotsin ongelmat 1500-luvun lopussa olivat näin luonteva seuraus hallitsijoiden henkilökohtaisista ongelmista.⁵¹⁸

Gunnar Suolahti jatkoi samalla linjalla Kustaa III:sta: "Kuninkaan hovimies- ja kaunosieluluonne ilmeni koko hänen hallitustavassaan." Suolahti loi kuvan aikakauden hallinnosta näytelmänä, jossa kuningas esitti suurta roolia yksinvaltiaana: vuoden 1772 vallankaappauksenkin kuningas toteutti "ikään kuin jännittävän teatterikohtauksen jostakin ranskalaisesta lempinäytelmästään". Näin hallitsijan luonnekuvaus sekä selitti hänen omaa hallitsemistapaansa että etäännytti koko hallitsemisen toimikentän todellisuudesta hallitsijan oletetun sisäisen maailman jatkeeksi.⁵¹⁹

Hallitsija-artikkeleissa Suomen maan ja kansallisuuden olemassaolo jo 1500–1700-luvulla oli selvä asia. Kirjoittajien ohjeistuksena lienee ollut tutkia Ruotsin ajan henkilökuvissa nimenomaan kyseisen suurmiehen merkitystä Suomelle. Artikkeleissa keskityttiin siihen, miten paljon henkilöt tekivät maamme ja kansamme hyväksi, ja heistä välitettiin myönteinen tai kielteinen kuva sen mukaan. Hallitsijan tai valtiomiehen onnistumisen ratkaisi suhtautuminen Suomeen. Erityistä kiitosta annettiin niille, jotka oleskelivat Suomessa pitemmän aikaa, kuten Kustaa II Adolf ja Per Brahe. Kansallisessa näkökulmassa ei otettu huomioon muita Ruotsin valtakunnan reuna-alueita tai Suomea niihin rinnastuneena alueena ("emämaa" ei ollut kansallisvaltio vaan koostui pääosistaan Götanmaasta, Sveanmaasta, Norlannista sekä erilaisista myöhemmin liitetyistä maakunnista ja provinseista) eikä Suomeen kohdistuneita toimia suhteessa valtakunnan kokonaistilanteeseen.⁵²⁰

Tämän logiikan mukaisesti esimerkiksi Kaarle XI:ta (kuninkaana 1660–1697) käsiteltiin *Omassa Maassa* ristiriitaisesti. Kaarlen näkyvin saavutus oli saattaa voimaan kuninkaan yksinvaltiut, mitä ei 1900-luvun alun oloissa nähty pelkästään positiivisena asiana, varsinkaan siirrettynä Venäjän keisarikunnan kontekstiin. Mikä pahempaa, K. R. Melanderin mukaan "[k]ansamme kielelle ja sen oikeuksille ei Kaarle ollut suosiollinen".⁵²¹

Sen sijaan Melanderin esitys Kaarle IX:stä sai virikkeekseen hallitsijan oletetun "suomalaismielisyyden", joka teki hänestä erityisen muiston arvoisen: "Mitä erityisesti Suomeen tulee, on Kaarle aina maassamme muistettava viimeisenä niistä harvoista Ruotsin hallitsijoista, jotka antoivat kansallisuudellemme ja kielellemme oikeutettua tunnustusta."⁵²² Melander ei kuitenkaan kommentoinut Kaarlen ennen kuninkuusaikaansa toimeenpanemia aateliston puhdistuksia, joiden on nähty päättäneen Suomen erityisaseman valtakunnassa. Sitä vastoin hän otti varovaisesti kantaa kirjoitusaikana päivänpolttavaan kielikysymykseen ja arveli, että Kaarlen mielestä suomalaisille aatelistille riitti jopa pelkkä suomen kielen osaaminen.⁵²³

Ruotsin ajan ja siirtymävaiheen isänmaanmiehet

Muutama "aito" Ruotsin ajan hallintomies pääsi *Oman Maan* lehdille. Heidän asemansa ei ollut aikakaudelle tyypilliseen tapaan sidottu yhteen ja samaan virkaan, vaan uralle mahtui monenlaisia toimia ja epävirallisia tehtäviä hallitsijoiden neuvonantajina. Valtiomiesten käsittelykään ei ollut pelkästään hallinnon historiaa, vaan kuten kuninkaidenkin kohdalla, suurmiesten henkilökohtaisen toimijuuden ylistystä.

Ruotsin ajalta valinnan kohteiksi osuivat henkilöt, joiden katsottiin saaneen aikaan merkittäviä uudistuksia Suomen tai koko valtakunnan oloissa tai jotka nähtiin suomalaisina. Per Brahe tunnettiin Suomen kenraalikuvernöörinä, Arvid Bernhard Horn puolestaan aikakautensa vaikutusvaltaisimpana Suomessa syntyneenä henkilönä, joka vuosikymmenet vaikutti Ruotsin sisä- ja ulkopoliittikan johdossa.⁵²⁴ Brahe oli jo historiantutkimuksessa ja -oppikirjoissa saanut mainetta maan olojen kohentajana ja

suomalaisten instituutioiden rakentajana. Petrus Nordmannin mukaan "kreivi Brahea täällä aina ja syystä kunnioitetaan vanhan Ruotsinvallan aikuisen virkamiehistön parhaimpana edustajana". Brahen merkittävimmät saavutukset olivat Turun akatemian perustaminen ja ansiokas Suomen kenraalikuvernöörikunnan hallinto.⁵²⁵

G. M. Sprengtporten ja G. M. Armfelt puolestaan olivat Ruotsin ajan lopun ja autonomian ajan alun valtiollisia vaikuttajia, jotka olivat luomassa perustuksia Suomen uudelle asemalle Venäjän yhteydessä. Heidän pääansionsa oli isänmaallisuus.⁵²⁶ Se tosiasia, että molemmat olivat maanpettureita siirtyessään Venäjän keisarien palvelukseen, sivuutettiin sillä, että heidän tavoitteenaan oli Ruotsille uskollisuutta korkeampi päämäärä, nimittäin Suomen itsenäisyys. Avainkäsite on isänmaa, joka näille hallintomiehille oli Suomi, ei Ruotsi.

Suomen asemaa vuoden 1809 jälkeen käytetään *Omassa Maassa* hälventämään epäilykset varhaisten itsenäisyysmiesten kunniaa. Lopputulos ratkaisi pelin valtiomiesten eduksi. E. G. Palménille Suomen ensimmäinen kenraalikuvernööri G. M. Sprengtporten oli voittaja: "Valtiollisen elämän alalla hän saattoi katsoa saavuttaneensa elämänsä pääharrastuksen, kun hänen isänmaansa oli sisällisen autonomiansa saavuttanut."⁵²⁷ Samaan tapaan Kustavi Grotenfelt lausui G. M. Armfeltista:

"– – taistelu lujan kansallisen kuninkuuden ynnä kansojen itsenäisyyden puolesta oli vähitellen kirkastunut hänen monivaiheisen, loistosta niin kuin kärsimyksistään rikkaan elämänsä perusaatteeksi. Se teki tästä monen ruhtinaan valtakunnassa oleskelleesta maailmanmiehestä lopuksi suomalaisen isänmaanystävän."⁵²⁸

Sen sijaan kollaboraattorina pidetty Turun piispa Jacob Tengström sai osakseen kovempia sanoja. Jo aikalaiset arvostelivat hänen epäilyttävän nopeaa käännöstään uusien vallanpitäjien puoleen. E. G. Palménin sanoin

"[h]änen kiintymisensä Ruotsiin ja sen hallitsijoihin oli sitä ennen esiintynyt mallikelpoisena, mutta kun Venäjän joukot tunkivat maahan, oli Tengström ensimmäisiä, jotka tunnustivat valtiollisen muutoksen välttämättömäksi ja toimivat sen mukaan. – – oudon valon hänen notkea taipumisensa luo niihin tunteellisiin sanoihin, millä ennen oli kuvannut uskollisuuttaan Ruotsin hallitsijoihin, ylistellen niiden ansioita."

Tengström oli kaiken lisäksi pitänyt salassa yhteyttä viholliseen heti sodan alussa ja saanut heiltä jopa kunniamerkin jo sodan aikana, mikä herätti paheksuntaa kansan keskuudessa.⁵²⁹

Siitä huolimatta Tengström oli aikansa kyvykkäimpiä hallintomiehiä eikä hänenkään maineensa kaatunut puolenvaihtoon. "Mutta taitava politikointsija oli keskellä murrosajan pauhinnaa arvostellut oikein miten taistelu päättyisi, ja se mikä olisi hänelle luettu sovittamattomaksi rikokseksi, jos Ruotsin aseet olisivat voittaneet, muodostui Venäjän vallan vakaannuttua verrattomaksi ansioksi", totesi Palmén.⁵³⁰

Virkamiehet Suomen aseman turvaajina

Autonomian ajan hallinto näyttäytyi *Oman Maan* kirjoittajakunnalle varhempia vuosisatoja tärkeämmäksi kohteeksi, vaikka kansalliseen historiakäsitykseen ja historiankirjoitukseen juurtunut kuva 1800-luvun alkupuoliskon taantumuksellisuudesta tai ainakin pysähtyneisyydestä kumpusi jo *Oma Maa* -teossarjasta. Niin paikallis- kuin keskushallinnonkin tasolla aikaa Porvoon valtiopäivien ja vuoden 1863 valtiopäivien välillä leimasi henkilökuvia lukuun ottamatta hiljaisuus. Uno Ludvig Lehtonen muotoili asian: "Sillä ohi olivat nyt Porvoon valtiopäiväin ja Armfeltin ajan onnelliset päivät." Porvoon valtiopäivien jälkeen "valtiollisesti uudelleenmuodostetulla Suomella" oli edessään suuren vaaran ajat.⁵³¹

Porvoon valtiopäivät oli 1800-luvun avaintapahtuma, ja hallituskonselji eli senaatti nähtiin takeena Suomen sisäisen itsenäisyyden säilymiselle. "Ilman omaa hallitusta, ilman omien miesten johtoa olisi maa joutunut samaan asemaan, jossa se oli ollut Ruotsiin nähden; ruotsalaisten korkeinten virkakuntien tilalle olisivat tulleet Pietarin venäläiset virastot."⁵³² Luonnollisesti jo 1800-luvun alkupuolella Suomessa olivat myös käytössä "Suomen lait".⁵³³

Venäjän alaisuuteen siirryttäessä Suomen keskushallinto täytyi luoda kokonaan "uudelleen" ruotsalaisten ja venäläisten esikuvien pohjalta. Itsevaltiaan keisarin valtaa Suomessa edusti kenraalikuvernööri, joka toimi senaatin puheenjohtajana. Keisarin päätöksenteon avustajina toimivat Pietarissa valtiosihteri (1834 lähtien ministerivaltiosihteri) ja aluksi myös Suomen asiain komitea. Senaatti, kenraalikuvernööri ja ministerivaltiosihteri joutuivat kilpailemaan vaikutusvallasta, sillä päätöksenteon painottuminen riippui keisarista. Näin valtiollinen vallankäyttö oli tulosta sekä keisaria avustavan hallintokoneiston politiikasta että sen verkostojen välisistä voimasuhteista. Läänin- ja paikallishallinto sen sijaan säilytettiin entisellään 1800-luvun lopulle asti.⁵³⁴

Oman Maan ensimmäisissä painoksissa näkemystä keskushallinnosta 1800-luvulla leimasi virkavaltaisuus ja virkamiehiin keskittyminen. Suomalaisilla ylimmillä hallintomiehillä oli kirjoittajien mukaan johtotähtenään Suomen aseman turvaaminen. Sen sijaan alempia virkamiehiä ei juuri tarkasteltu omana ryhmänään eikä huomiota kiinnitetty heidän lukumääriinsä, taustoihinsa, palkkaukseensa, uraansa tai muihin piirteisiin, joita myöhempi tutkimus on nostanut esiin.⁵³⁵ Virkamiehet nähtiin yhtäältä muutamina sankarillisina ja Suomen asemaan merkittävästi vaikuttaneina henkilöinä, toisaalta kasvottomana ja näkymättömänä joukkona, joka hoiti arkipäiväistä hallintoa ja johon ei ollut tarpeen uhrata palstamillimetrejä.

Autonomian ajan virkamiehet vaikuttivat pikemminkin diplomaateilta kuin virkamiehiltä sanan perinteisessä merkityksessä. Korkeaa syntyperää ja ranskan kielen taitoa pidettiin ehdottomina edellytyksinä korkeimpien tehtävien hoidolle, vaikka luonteenpiirteilläkin oli merkitystä. Suomessa tällaisia valioyksilöitä oli kuitenkin harvassa.⁵³⁶

Johtavissa asemissa vaikuttaneet suomalaiset miehet, kuten Robert Henrik Rehbinder, pitivät yleisesti suomalaisen virkakunnan tasoa heikkona. Rehbinderin kerrotaan valitelleen virkamiesten huonoa kasvatusta, puutteellisia tietoja ja ylipäättään käyttökelpoisten yksilöiden vähäisyyttä, mutta myös heidän riittäisyytään, kateuttaan ja taipumusta arvostella muita.⁵³⁷ Kritiikin kärki kohdistui mahdollisesti hallinnossa vallinneeseen nepotismiin, joka oli suosikki- ja suosittelijahallinnon käänköpuoli.⁵³⁸ Suosikkijärjestelmä oli venäläisen itsevaltaisen hallintokulttuurin keskeinen elementti. *Oman Maan* tulkinnaassa suosikiksi päästiin henkilökohtaisilla avuilla, kun taas myöhempi tutkimus on kartoittanut järjestelmää kokonaisuutena ja keisarin keskeistä roolia. Todellisuudessa suosikkien asema oli huomattavasti vaikeampi kuin 1900-luvun alun *Omassa Maassa* maalailtu kuva suomalaisista virkamiehistä hallitsijan suosikkeina.⁵³⁹ Suoranaista korruptiota tai siihen viittaavaakaan ei *Omassa Maassa* mainittu, sillä korruptio ei sopinut heroisen ja ansiokkaan virkamiehen kuvaan.

Oman Maan ensimmäisen painoksen ollessa työn alla julkisissa keskusteluissa luotiin analogioita Suomen epävarmaan ja uhkaavaan tilanteeseen sata vuotta aikaisemmin. Samalla keskusteltiin 1800-luvun alkupuolen hallintomiesten toimintatavoista ja arvioitiin niitä, ja *Omassa Maassa* tähän keskusteluun pyrittiin vastaamaan:

"[T]ekee mieli kuunnella niitä väitteitä, jotka Rehbinderia, yhdessä useiden muiden Suomen silloisten hallitusmiesten kanssa, syyttävät liian suuresta byrokraattisesta (virkavaltaisesta) konservatismista ja jotka sanovat hänen toimenpiteillään suomalaisen elämän hiljaisena pysyttämiseksi menneen välillä pitemmälle, kuin mikä välttämättömästi olisi ollut tarpeellista ja hyödyllistäkään."

U. L. Lehtonen kuitenkin puolusti Rehbinderin ja hänen aikalaistensa toimia, sillä

"[s]uurempaa onnettomuutta väistääkseen hänen täytyi mukautua sallimaan pienempää, koettaa siten antaa jotain tyydytystä valtaa käsissään pitävälle Suomen ahdistajille, semmoisille, joiden toimien ohjaajina useinkin olivat vähemmässä määrin asiallisten valtiollisten näkökulmien vaatimukset kuin mieliteot, intohimot ja muut sentapaiset henkilökohtaiset syyt."⁵⁴⁰

Uhka Suomen asemaa kohtaan ei niinkään tullut keisarin suunnalta, vaan virkamiehet kävivät väsymätöntä taistelua venäläisiä virkatovereitaan vastaan. Vuoteen 1826 Pietarissa toimineen Suomen asiain komitean lakkauttamisen jälkeen senaatti oli ainoa suomalainen keskushallintoelin. Senaatti toimi sekä hallituksena että hallitusvirastona. Senaatin toiminnasta ei *Omassa Maassa* annettu paljonkaan tietoja lukuun ottamatta esimerkiksi Lars Gabriel von Haartmanin ja Johan Vilhelm Snellmanin henkilökuvia, joissa sivuttiin senaatin toimintaa henkilökohtaisesta näkökulmasta muun hallinnollisen työn lomassa.⁵⁴¹ Suomen asiain komitea perustettiin uudelleen vuonna 1857 yksinomaan, jos U. L. Lehtosta on uskomisen, ministerivaltiosihteeri Alexander Armfeltin ansiosta. Myös myöhemmässä tutkimuksessa Armfeltin merkittävä

rooli on huomioitu. Toisena keskeisenä henkilönä pidetään Armfeltin apulaista, Emil Stjernvall-Walleenia, joka *Omassa Maassa* jäi pahasti esimiehensä varjoon.⁵⁴²

Alexander Armfeltista annettu kuva on yksi harvoista, joissa ensimmäisen ja toisen painoksen välillä on selkeä ero. Ensimmäiseen painokseen kirjoitti Armfeltia suuresti arvostanut U. L. Lehtonen, kun taas toisessa painoksessa teksti oli E. G. Palménin käsialaa. Rivien välistä paistaa Palménin jonkinasteinen ihmetys ja ehkä jopa pettymys siitä, että suuren Gustaf Mauritz Armfeltin pojan ura näytti väriltömältä ja jäi lähes ilman "näkyvämpiä voittoja". Tekstin ajoittainen piikikkyys viittaa siihen, että Palmén ei arvostanut Armfeltia hallintomiehenä samaan tapaan kuin U. L. Lehtonen.⁵⁴³ Palménin Armfelt eli elämänsä ensimmäiset vuosikymmenet isänsä varjossa ja hoiti uransa olosuhteiden pakosta varovaisesti ja harkiten. "Aivan epäilemättä jyrkkä ja varovaisuuden vaatimuksista vähemmin lukua pitävä kanta olisi vain ollut omansa tuottamaan Suomelle sanomattomia onnettomuuksia."⁵⁴⁴

Nikolai I:n hallintokautta käsittelevän artikkelin perässä oli Agathon Meurmanin erillinen muistelmateksti tunnelmista Nikolai I:n kuolinviestin saavuttua. Poliittisesti sävyttyneeseen artikkeliin sisältyi kritiikkiä erityisesti Haartmanin, Casimir von Kothenin ja Wilhelm Klinckowströmin "hallitusta" kohtaan, jonka kaudella valtiopäivien kokoontuminen olisi lähinnä häirinnyt Suomen asemaa. Meurman kuvasi jyrkkään sävyyn myös ajan hallintokulttuuria:

"Rahvasta ei tiedetty olevan, ei ruotsin- eikä suomenkielistä, hallitus oli kaikki kaikessa, se jakeli korkeimmat urat sukulaisilleen ja ystävilleen, semminkin aatelisille, sen jäsenet saivat kukin säädetyssä järjestyksessä tähtiä ja arvonimiä; hallitus piti kurissa – ja nälässä – pienemmät virkamiehet, ei niin, etteivät he olisi saaneet harjoittaa kaikenlaista virkavaltaisuutta, mutta siten, että niiden täytyi ulkonaisessa käytöksessään esiintyä siivosti, suorittaa virkatoimensa täsmällisesti ja – olla lahjoja ottamatta, paitsi sitä vähää, mitä kyökin kautta tuli."⁵⁴⁵

Kuvauksessa suomalainen 1800-luvun hallinto on virkavaltainen, byrokraattinen ja elitistinen, kun toisaalta *Omassa Maassa* luotiin juuri ylimmistä virkamiehistä kansallisia sankarihahmoja.

Virkamiesten tärkeys suomalaisessa hallintokulttuurissa näkyi kolmannessakin painoksessa, johon Tauno Suontausta kirjoitti artikkelin "Suomen virkamiehet ja virkamiesten asema". Entinen oikeusministeri ja korkeimman hallinto-oikeuden jäsen Suontausta valaisi 1900-luvun puolivälin tilannetta ja loi aiemmista painoksista poiketen kattavan katsauksen virkamiehistön valintaan aina kelpoisuudesta ja valintaprosessista viranhoitoon saakka. Virkakoneiston tarkoituksena oli oikeusjärjestyksen ja yleisen hyvän ylläpitäminen, mutta asetuksiin ja virkamiesten normatiiviseen asemaan keskittyvä teksti ei avannut tarkemmin virkamiehistön koostumusta tai merkitystä. Vuosisadan alkupuolella sankarillisina Suomen kansan esitaistelijoina nähtyjen virkamiesten sijaan olivat tulleet yhteiskunnallisen hyvinvoinnin koneiston osina toimivat viranhaltijat. Tekstin kuvitukseksi otettiin "taiteilijan näkemys suomalaisesta virkamiehestä", nimittäin Albert Edelfeltin

historiallinen maalaus Maaherra (1899),⁵⁴⁶ joka alun perin kuvitti J. L. Runebergin runoa Vänrikki Stoolin tarinoista. Kuvavalinta liitti virkamieskunnan historiallisiin ja yleisiin juuriinsa, olihan runon aiheena Savon ja Karjalan läänin maaherra Olof Wibelius, joka Suomen sodan aikana kieltäytyi lainvastaiseksi katsomastaan toiminnasta omaisuuden menetyksen uhalla.

Lakiin sidotut Venäjän keisarit

Vuosi 1809 oli vedenjakaja ensimmäisen painoksen kirjoittajille ja sen myötä Aleksanteri I (keisarina 1801–1825) avainhahmo. Keisarin aiheet Suomen suhteen nähtiin jälkikäteen jaloina ja Suomen hyväksi tarkoitettuina. Venäjän hallituksen muuttunut politiikka ja yleiseurooppalainen ”Pyhän Liiton aikakausi, jonka takatalvinen merkitys yleisesti on tunnettua” pakotti keisarin muuttamaan suuntaa: Aleksanteri I:n rakkaus kansan omatoimisuutta kohtaan kääntyi peloksi ja pyrkimys uudistuksiin vaihtui itsevaltiuden korostamiseen. Aleksanteri I:n hallitsijakauden viimeisin takaisku oli Arsenij Zakrewskyn nimittäminen Suomen kenraalikuvernööriksi. Analogia kirjoitushetkeen oli vahva ja se myös tuotiin suoraan julki, sillä nimityksen taustalla nähtiin halu saattaa uusi, taantumuksellinen politiikka voimaan myös Suomessa. ”Maahamme hän tuli huulillaan tuo nykypäivinä niin surulliseksi tunnettu lause, että Suomi oli lähemmäksi liitettävä päävaltakuntaan, ja innolla hän todella toimi muuttaaksensa maamme oloja Venäjän mukaisiksi”.⁵⁴⁷ Jalon keisarin hyvät aiheet Suomen suhteen kariutuivat siis yleisen poliittisen ilmapiirin muutoksiin ja Suomen näkökulmasta onnettomiin virkamiesvalintoihin.

Zakrewsky nähtiin yhtenä taustahahmona Nikolai I:n (keisarina 1825–1855) vielä edeltäjänsäkin taantumuksellisemmassa hallinnossa.⁵⁴⁸ Lehtosen henkilökuva Nikolai I:stä painottui hänen hallintokautensa merkitykseen Venäjällä ja lopussa luotiin vain sivun mittainen katsaus Suomen tapahtumiin, ”kun hänen hallintonsa aikuiset tärkeimmät toimet ja meidän maassamme silloin vaikuttaneet huomattavimmat henkilöt saavat tässä teoksessa kukin osakseen erikoisen esityksen.”⁵⁴⁹ Ensimmäisessä painoksessa vältettiin siis vallitsevan poliittisen tilanteen kannalta epäsuotuisat tulkinnat hallitsijoiden toimista ja niiden merkityksistä keskittymällä suomalaisten virkamiesten henkilökuviin sekä korostamalla venäläisten virkamiesten merkitystä taantumuksen airueina. Nikolai I:kin nähtiin pohjimmiltaan hyvänä ja jalona hallitsijana: ”jollei Nikolai I puoleltaan olisi kaikkien muitten ominaisuuksiensa ohella samalla ollut hallitsija, jolle laillisuuden noudattaminen oli periaatteen vaatimaa ja jolle kansojensa onnen valmistaminen oli perimäisenä silmämääränä.” Nämä ominaisuudet tulkittiin kuitenkin ”luonteenominaisuuksiksi”, ei poliittisiksi tai hallinnollisiksi näkemyksiksi.⁵⁵⁰

Keisareita käsittelevissä henkilökuviissa esiintyi yhä nykyäänkin vaalittuja luonnehdintoja. Niinpä Nikolai I oli dekabristikapinan säikäyttämä hallitsija, joka pyrki eristämään Venäjän muusta Euroopasta, mutta oli kuitenkin ”Suomessa kunnioitettu ja sodan aikana melkein rakkaaksi käynyt keisari”.⁵⁵¹ Aleksanteri II (keisarina 1855–

1881) oli vielä ihaillumpi ja rakastetumpi: "Ihanana muistona tämän hallitsijan kuva säilyykin kansamme mielessä: hän on meidän omamme". Suomen erikoisasemaa korostettiin kuvaamalla Aleksanteri II:n erilaista suhtautumista alamaisiinsa Venäjällä ja valtakunnan raja-alueilla. Palménin mukaan Suomessa häntä rakastettiin ja kunnioitettiin, kun taas Venäjällä Aleksanteria kohtaan tehtiin murhayrityksiä, joista kuudes johti hänen kuolemaansa. Myös Venäjän kirjallisuudessa kuva tsaarista oli kielteinen.⁵⁵²

Aleksanterilla oli siis erityisasema suomalaisten sydämissä ja Suomella keisarin valtakunnassa. Jopa suomen kielen aseman edistämisen nähtiin olleen Aleksanteri II:lle sydämen asia, ehkä jopa suuremmassa määrin kuin hänen suomalaisille "neuvonantajilleen".

"Suomen kansan historiassa Aleksanteri II ihan verrattomassa määrässä on esiintynyt uusien urien aukaisijana: hänen päätöksestään on saatu poistetuksi sulkuja ja esteitä, jotka vuosikymmeniä, jopa vuosisatojakin ovat Suomessa pidättäneet ja hidastuttaneet kansan henkistä ja taloudellista kehitystä."⁵⁵³

Aleksanteri II:n Suomen suuriruhtinaskuntaan puhaltamat uudet tuulet himmensivät jopa Ruotsin vallan ajan saavutuksia ja suuruutta. Myöhemmässä tutkimuksessa hallitsijanvaihdoksen merkitys on todettu, mutta samalla on tuotu esille sille annettu liioitellun suuri merkitys. Myös Aleksanteri II:n näennäisen "liberalismin" sekä uudistuspolitiikan on korostettu olleen pikemminkin Krimin sodan tappion sanelemaa kuin aitoa uudistusmielisyyttä.⁵⁵⁴

E. G. Palménin henkilökuvassa Aleksanteri III:sta (keisarina 1881–1894) kävi jälleen ilmi, kuinka muita valtakunnan ei-venäläisiä kansallisuuksia vainottiin – erityisesti kansallisten kielten ja perityn uskonnon katsottiin olleen uhattuina – mutta Suomi oli edelleen erityisasemassa venäläistämiskehityksen pyörteissä. Silti "valmiiksi oli jo tähän aikaan taottu ne aseet, jotka sitten vuosina 1898 ja 1899 käännettiin Suomea vastaan".⁵⁵⁵ Nikolai II:sta (keisarina 1894–1917) ei laadittu ensimmäiseen painokseen henkilökuvaa, mutta toisessa painoksessa K. O. Lindeqvist kirjoitti jo paljon vahvemmin venäläistämistoimenpiteistä. Myös venäläistäminen kääntyi voiton puolelle: "Näillä sortotoimenpiteillä oli kuitenkin suuri merkitys Suomen kansalle, sillä ne nostivat kansan, aluksi nuorison, aktiiviseen toimintaan, taisteluun, jonka päämääränä oli Suomen vapauttaminen."⁵⁵⁶

Keisarit nähtiin kauttaaltaan jaloina ja hyvää tarkoittavina, korkeintaan poliittisten tilanteiden uhreina, kun taas taantumukselliset toimet tulkittiin enemmän neuvonantajien ja virkamiesten aikaansaannoksiksi. Tämä perinteinen ja patriarkaalin esitystapa pysyi samana ensimmäisestä painoksesta aina kolmanteen saakka: ensin arvioitiin hallitsijan luonteenpiirteitä, sitten peilattiin hallituskautta niitä vasten ja haettiin psykologiasta selityksiä ratkaisuille. Kolmannessa painoksessa ei menty enää yhtä syväälle henkilökohtaisen kyvykkyyden arvioinnissa kuin ensimmäisessä; Aulis J. Alanen kuvaili kyllä Aleksanteri I:n miellyttävää ulkomuotoa ja jalomielisyyttä mutta myös vaikutuksille altista luonnetta ja muita "vikoja".⁵⁵⁷

Tasavallan presidentit

Oman Maan kolmas painos jatkoi edeltäjiensä henkilökuvaperinteitä Suomen tasavallan presidenttien esittelyllä. Etusijalla olivat elämänvaiheet ja poliittinen toiminta, myös ennen presidenttikautta. Valitsemisprosessia ja äänimääriä on selostettu usein tarkoin, mutta tärkeintä oli arvio henkilön merkityksestä maan johtajana. Monesti presidenttiaikaa ei pidetty kyseisen henkilön tärkeimpänä panoksena Suomen historialle.

Presidenttejä koskevissa artikkeleissa ei pohdittu presidenttiyttä instituutiona. 1920–1930-lukujen presidenttiyden nähtiin jatkaneen hallitsijanperinnettä patrimonialisena tai isännänvaltaisena presidenttiytenä, joka yhdistyi parlamentaariseen eliittipolitiikkaan. Vahvan hallitsijanvallan perinne näkyi presidentin laajoina valtaoikeuksina. Kun parlamentaarinen järjestelmä muuttui toisen maailmansodan jälkeen kohti joukkopuolueita, presidentin luontevaksi työsaraksi tuli kansainvälisten suhteiden hoito.⁵⁵⁸

Kun varsinaisen presidentti-instituution analyysi jäi ohueksi, yhtymäkohta edeltäviin painoksiin muodostui presidenttien persoonallisuuden kuvaamisesta. Psykologisen luonnehdinnan avulla tehtiin johtopäätöksiä poliittisesta urasta, taustoitettiin ratkaisuja ja analysoitiin vahvuuksia ja heikkouksia. Käsittelytapa oli sitäkin silmiinpistävämpi, kun monesti historiallista perspektiiviä ei ollut ehtinyt karttua vielä kovinkaan paljon. Esimerkiksi Urho Kekkosen analyysi edeltäjästään J. K. Paasikivestä julkaistiin vain kuusi vuotta vallanvaihdoksen jälkeen. Elämänvaiheiden, luonnekuvan ja poliittisen uran synteessä kustakin presidentistä hahmottuu ylistävä tai vähintäänkin hyväksyvä kokonaiskuva. Useat saivat suurmiehen tai valtiomiehen arvonimen.

Presidenttiartikkelien kirjoittajina olivat politiikan eturivin vaikuttajat.⁵⁵⁹ Kullekin presidentille hahmottui oma vahvuusalue ja erityinen merkitys Suomen historian vaiheissa. Ensimmäisten presidenttien työarkana oli maan yhdistäminen ja kokoaminen yhteisrintamaan itsenäisyystaistelujen jälkeen. Kaarlo Juho Ståhlberg, jonka Edwin Linkomies kertoi käyttäneen itsenäistä ja hallituksesta riippumatonta harkintavaltaa, sai aikaan verotuksen uudistamisen ja edesauttoi lainsäädäntötyötä. Tärkeimmäksi nousi kuitenkin itsenäisyyden lujittaminen ja kansallinen eheyttäminen.⁵⁶⁰ Viimeksi mainittu oli myös hänen seuraajansa Lauri Kristian Relanderin pääansio. Helposti lähestyttävänä persoonana Relander toi ylimmän valtiollisen viran lähelle kansaa, jolloin kansalaiset saivat käsityksen presidentti-instituution tärkeydestä suomalaisessa yhteiskunnassa. Se muuttui valtiosäännön kirjaimesta ”eläväksi huippuorganiksi”.⁵⁶¹ P. E. Svinhufvudin suurin merkitys poliittisena vaikuttajana taas oli Y. W. Puhakan mukaan Venäjän ajalla, jolloin hän nousi oikeus- ja itsenäisyystaistelun keulakuvaksi. Presidenttinä hänenkin merkityksensä oli sisäisten olojen rauhoittaminen.⁵⁶²

Uudemmassa tutkimuksessa presidenttejä on arvioitu enemmän politiikkoina ja puolueidensa edustajina, mutta *Oman Maan* tapaan voimakkaasti myös henkilökohtaisia piirteitä ja persoonallisuutta korostaen: Ståhlbergia kunnioitettiin hänen ”lakiin pitäytymisensä ja vaatimattoman käytöksensä vuoksi”, Relanderista taas ”Suomi sai vilkasluonteisen, miellyttävästi käyttäytyvän presidentin, mutta kaukonäköisyyttä ja luovaa poliittista kykyä häneltä näyttää puuttuneen”.⁵⁶³ Relanderin jälkimaine presidenttinä on kuitenkin ”vähättelevä ja vaisu” ja häntä on pidetty tuntemattomimpana Suomen presidenteistä.⁵⁶⁴ Leimallista on, että presidenttien rooli kansallisina voimahahmoina on saanut väistyä, ja sen sijaan korostetaan heidän poliittista merkitystään ja ulkopoliittista toimijuuttaan.⁵⁶⁵

Toisen maailmansodan ajan presidenteistä kirjoitettaessa oli ymmärrettävästi pidettävä kieli keskellä suuta. Siitä huolimatta artikkelit loivat yllättävän positiivista kuvaa vahvoista kansallisista vaikuttajista ja suurista johtajista, jotka toimivat järkähtämättä isänmaan edun mukaisesti. Kustaa Viikuna luonnehti talonpoikaispresidentti Kyösti Kalliota samaan tapaan kuin häntä yhä nykyisinkin kuvaillaan kansan eheyttäjänä, jonka kaudella valtio säilytti itsenäisyytensä ankarista ajoista huolimatta.⁵⁶⁶ Hänen seuraajansa Risto Ryt oli Edwin Linkomiehen mukaan kylmäverinen johtaja ja vastuunkantaja, joka osoitti kansakunnalle tietä tulevaisuuteen sen kohtalon hetkinä. Vaikka jatkosodan puhkeamisen yksityiskohdat olivat kirjoitusajankohtana vuonna 1958 vielä selvittämättä, Linkomies arveli, että oli jo riittävät mahdollisuudet arvioida Rytin valtiollista toimintaa. Itsenäisyyden säilyttäminen nähdään Rytin ponnistusten tulokseksi.⁵⁶⁷ Mannerheimin merkitys presidenttinä jäi vähäiseksi ja tiivistyi Linkomiehen mukaan henkilökohtaiseen uhraukseen johtaa Suomi rauhaan.⁵⁶⁸

Myös Urho Kekkonen käsitteli J. K. Paasikiven kautta analyttisesti, varovaista henkilöön kohdistuvaa kritiikkiäkin esittäen. Pääteemaksi muodostui kuitenkin maan itsenäisyyden ja vapauden pelastaminen sekä vakiintuviin oloihin johtaminen. Kekkosen korosti ymmärrettävästi hyväksyvään sävyyn ”Paasikiven linjaa”: varovaisuuden, neuvottelujen ja sovittelujen politiikkaa, joka tähtäsi hänen mukaansa hyvien suhteiden ylläpitämiseen sekä Neuvostoliittoon että länteen. Ulkopoliittikka turvallisuusnäkökohtineen kulki sisäpolitiikan edellä ja sitä hallitsi suhde itäiseen naapuriin.⁵⁶⁹ Kekkosen oma poliittinen ura käynnistyi toden teolla juuri Paasikiven kaudella, ja he tekivät läheistä yhteistyötä. Kekkosen valitseminen Paasikiven henkilökuvan kirjoittajaksi oli siis kyllä linjassa *Oman Maan* toimituspolitiikan kanssa, mutta ei järin objektiivinen valinta.

Yksilöistä koneistoksi

Omassa Maassa käsitellyistä yhteiskunnan instituutioista hallinto näyttäytyi yhtenä kattavimpana ja merkittävimpänä mutta samalla laajuudessaan vaikeasti hahmotettavana kokonaisuutena. Hallinto sai kahtalaisen käsittelyn: yhtäältä se oli

kantava teema, jonka varaan rakennettiin suomalaisen yhteiskunnan pitkiä perinteitä, toisaalta taas käsittely oli hajanaista ja ripoteltu eri osa-alueisiin.

Hallinnon läpikäymä muutos 1800- ja 1900-luvulla kohti tehokkuuteen ja kasvottomuuteen pyrkivää, byrokraattista järjestelmää, josta voidaan käyttää termiä "hallintokoneisto", oli vielä *Oman Maan* ensimmäisen painoksen kirjoitusajankohtana melko nuori ilmiö ja näkyi hallinnon käsittelyn hajanaisuudessa. Siihen liittyvät teemat sijoitettiin teossarjassa historian piiriin: henkilö-, poliittisen- ja lainsäädäntöhistorian lomaan. Arkinen ja käytännöllinen hallintotyö ei tullut kirjasarjasta lainkaan esiin. Merkittäviksi teemoiksi nousivat vaikuttajayksilöt, lainmukaiset toimintatavat sekä pitkälle Ruotsin ajalle ulottuvat perinteet. Toimintakulttuuri ja käytännön vuorovaikutus jäivät *Oman Maan* kaikissa painoksissa huomiotta, samoin myöhemmässä tutkimuksessa tärkeiksi teemoiksi hallintokulttuurin ja -historian piirissä nostetut rituaalit ja speaktaakkelit.⁵⁷⁰

Oman Maan ensimmäisessä ja toisessa painoksessa hallinto näyttäytyi ennen kaikkea lakien, asetusten ja määräysten muokkaamana mekanismina sekä yksittäisten hallintomiesten henkilökohtaisena toimijuutena, kolmannessa painoksessa nimettömien virkamiesten muodostamana armeijana. Ensimmäisessä painoksessa hallinnosta kirjoittaneiden E. G. Palménin, hänen poikansa, lakimies Ludwig Ilmari Palménin ja juristi E. W. Walldénin artikkelit viitoittivat tietä teossarjan lakipainotteiselle käsittelylle. Tämä johtui paitsi kirjoittajien taustasta, myös 1900-luvun alun tarpeesta oikeuttaa Suomen erillisasemaa laillisuusargumenteilla. Lakien puitteissa toimivalle hallinnolle luotiin *Omassa Maassa* merkitystä suomalaisen yhteiskunnan peruspilarina.

Hallintoartikkelien ajankohtainen yhteiskunnallisuus perustuu myös siihen, että kirjoittajat eivät voittopuolisesti olleet historiantutkijoita, vaan kirjoituskohteensa käytännössä tunteneita yhteiskunnallisia vaikuttajia. Ensimmäisen painoksen kirjoittajissa oli itse hallinnossa toimineita ja edelleen kirjoitusajankohtana yhteiskunnallisesti aktiivisia henkilöitä. Samaan tapaan kolmannen painoksen hallintoartikkeleiden tekijöinä oli useita ministereitä, oikeuskanslereita, oikeusoppineita ja korkeimman hallinto-oikeuden jäseniä. He olivat siis yhtä aikaa asiantuntijoita, mutta myös asianosaisia käsittelemässään aihepiirissä.

Teossarjan näkemys hallinnosta oli vanhakantainen. Instituutio esiteltiin pitkälti yksilöiden, ei itse hallinnollisen toiminnan tai byrokratian kautta. Henkilökuvien runsaus korosti patrimonialisia piirteitä, jotka kieltämättä leimasivat uuden ajan alun hallintoa. Samalla se sopi teossarjan kansanvalistukselliseen tarkoitukseen, sillä henkilöhistoriallista lähestymistapaa pidettiin kiinnostavana, helppona ja opettavaisena. Hallintomiesten henkilökuviissa hallintoa käsiteltiinkin elävämmin kuin laillisia muotoja esittelevissä hallintoteksteissä. Vanhempien aikojen keskushallinto esiteltiin lähes kokonaan hallitsijoiden kautta, ei omana instituutionaan.

Varhainen hallitsemisen käsite oli sisällöltään valtiollis-poliittinen ja käsitti niin vallan, johtamisen, huolehtimisen kuin järjestyksen ylläpidonkin.⁵⁷¹ Vaikka hallinto oli alkanut modernisoitua jo 1700-luvulta lähtien uuden teoreettisen ajattelun kuten vallan kolmijako-opin muuttaessa hallitsemisen perusteita, perinteinen ja laaja käsitys leimasi

yhä hallinnollisten teemojen käsittelyä *Oman Maan* ensimmäisissä painoksissa. Moderni hallintojärjestelmä oli huomattavasti moniulotteisempi kokonaisuus kuin vanha, kuninkaan herruuteen perustunut järjestelmä, jossa hallitsija oli ollut pääasiallinen hallitusvallan käyttäjä ja vaikuttanut aktiivisesti myös päätösten toimeenpanoon. Siitä huolimatta *Oman Maan* ylläpitämän perinteisen kuvan mukaan hallitseminen ja hallinto kaikilla tasoillaan oli tapauskohtaista ja henkilöityi edustajiensa persoonaan.

Viitteet

- ⁴⁴⁰ Tunkelo 1911, 638; Löfqvist 1908, 639–640.
- ⁴⁴¹ Tähtinen 2011, 197–198, 210–212.
- ⁴⁴² Tunkelo 1925, 921–922.
- ⁴⁴³ Markkola 1994, 197–207; Helén 1995, 362–363; Tähtinen 2011, 215.
- ⁴⁴⁴ Vielä 1970-luvun alussa laitosten tulevaisuus vaikutti valoisalta ja niissä tehdyn terapiatyön mahdollisuuksiin uskottiin yleisesti. Pulma 1987, 223–224.
- ⁴⁴⁵ Mäkinen-Ollinen 1960, 462.
- ⁴⁴⁶ Pulma 1987, 224; Kerttu Tarjamo, Kansakunnan tulevaisuutta pelastamassa. Viranomaisten keskustelu rikollisuudesta 1940- ja 1950-luvun Suomessa. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124. SKS 2006, 355–360; Petri Karonen, Johdanto – Kun tie rauhaan tuo omat ongelmansa. Teoksessa Karonen & Tarjamo (toim.) 2006; Mervi Kaarninen, Nuorisokulttuurin läpimurto. Teoksessa Kai Häggman (toim.), *Täältä tulee nuoriso 1950–79*. Helsinki: WSOY 2006, 12.
- ⁴⁴⁷ Vesa Puuronen, Pihasaakeista alakulttuureihin. Nuorten ryhmätoiminta Suomessa 1900-luvun jälkipuoliskolla. Teoksessa Aapola & Kaarninen (toim.) 2003, 374; Tarjamo 2006, 363–364.
- ⁴⁴⁸ Mäkinen-Ollinen 1960a, 471.
- ⁴⁴⁹ Esimerkiksi Tarjamo 2006, 364, 366–3667, 369–370, 374–375; Koski 2011.
- ⁴⁵⁰ Koskela 2004, 93; Tarjamo 2006, 345.
- ⁴⁵¹ Puuronen 2003, 373, 375, 382, 385, 389–390; Kaarninen 2006, 11–13, 23–24.
- ⁴⁵² Pulma 1987, 224.
- ⁴⁵³ Mäkinen-Ollinen 1960a, 466–468; Ahonen 2000, 413; Haikari 2009, 114.
- ⁴⁵⁴ Jatkossa käsittelyn ulkopuolelle rajataan hallinnon erityisalat ja hallintoviranomaisille kuulunut julkinen toiminta kuten terveydenhoito, sosiaalitoimi, valtiontalous ja koulutoimi. Niitä käsitellään tässä kirjassa toisissa yhteyksissä omina instituutioinaan samoin kuin valtionhallintoa, valtiopäiviä, kansanedustuslaitosta sekä lainsäädäntöön liittyviä kysymyksiä. Emme myöskään esittele yksityiskohtaisesti hallinnon normatiivista puolta.
- ⁴⁵⁵ Artikkeleita, joiden otsikossa mainittiin hallitus, hallinto, hallitsijat tai virkamiehet, oli ensimmäisessä painoksessa neljä, toisessa painoksessa neljä ja kolmannessa painoksessa kolme. Hallitsijoista ja muista valtiomiehistä oli huomattavasti enemmän artikkeleita: ensimmäisessä painoksessa 24, toisessa 24 ja kolmannessa 9.
- ⁴⁵⁶ Ensimmäisessä painoksessa Ruotsin aika sai osakseen 29 artikkelia, mutta kolmannessa painoksessa tämän ajan historian vähennetty sivumäärä koottiin 12 artikkeliin, joista vain muutamassa käsiteltiin hallinnon teemoja. Hallintoa koskevissa erityisartikkeleissa keskityttiin ajankohtaiseen tilanteeseen historiallisen taustan jäädessä vähälle huomiolle tai kokonaan pois. Hakemistoista löytyy lisäksi joitakin hallintoon liittyviä termejä (kuten yksinvaltius), jotka viittasivat lyhyisiin ”päivämuistoihin”.
- ⁴⁵⁷ Kyösti Pekonen, *Suomalaisen hallitsemiskäsitteistön historiaa*. Helsingin yliopisto 2005, 157–159.
- ⁴⁵⁸ Kyösti Pekonen, Hallitseminen. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.) 2003, 120.
- ⁴⁵⁹ Pekonen 2005, 48–49, 51.
- ⁴⁶⁰ Pekonen 2005, 169–170.
- ⁴⁶¹ Pekonen 2003, 133–134.
- ⁴⁶² Kustavi Grotenfelt, Hallinto. Teoksessa Oskari Autere et al. (toim.), *Yhteiskunnallinen käsikirja*. Kansanvalistusseura 1910, 50–51, 54.
- ⁴⁶³ Yrjö Wichmann et al. (toim.), *Tietosanakirja III*. Otava 1911, 38: hakusana ”Hallinto”.
- ⁴⁶⁴ Pekonen 2005, 169.
- ⁴⁶⁵ Pekonen 2005, 167–169. 1920-luvulla ilmestynyt Valtiotieteiden käsikirja perusti näkemyksensä Ståhlbergin määritelmille ja korosti hallinnon lainmukaisuuden vaatimusta (Hugo Rautapää, Hallinto-oikeudellinen lainkäyttö. Teoksessa Leo Harmaja et al. (toim.), *Valtiotieteiden käsikirja*. Tietosanakirja-osakeyhtiö 1921, 273–277).
- ⁴⁶⁶ Grotenfelt 1910, 50.
- ⁴⁶⁷ Robert Hermanson, Suomen perustuslait. Teoksessa OM 1908a, 388. Myös Petri Karosen ja Antti Rähän artikkeli tässä teoksessa.
- ⁴⁶⁸ Hannu Soikkanen, *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta: Maalaiskuntien itsehallinnon historia*. Maalaiskuntien liitto 1966, 9.
- ⁴⁶⁹ Jutikkala 1958c, 91–100, 176–181, 281–287, 396–398; Soikkanen 1966, 9–63.
- ⁴⁷⁰ Esimerkiksi Eva Österberg, Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt – kompromiss – politisk kultur. *Scandia* 55 (1) 1989, 73–95; Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679*. Åbo Akademi

1992, 3–36; Harald Gustafsson, Political Interaction in the Old Regime. *Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States*. Studentlitteratur 1994; Mats Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid*. Symposion 2001, 20–21, 419–421; Börje Harnesk, Den svenska modellens tidigmoderna rötter? *Historisk Tidskrift* 121 (1) 2002, 78–90; Janne Haikari, *Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten edessä. Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla*. Bibliotheca Historica 121. SKS 2009, 223–236; Piia Einonen, *Poliittiset areenat ja toimintatavat. Tukholman porvaristo vallan käyttäjänä ja vallankäytön kohteena n. 1592–1644*. Bibliotheca Historica 94. SKS 2005, 271–280.

⁴⁷¹ Vertaa esimerkiksi Reino Kuuskoski, Suomen kunnallishallinto. Teoksessa OM 1960a, 212, jonka mukaan kihlakunnankäräjät oli toinen paikallistason hallintoelin.

⁴⁷² L. Ilmari Palmén, Maalaiskuntien kunnallishallinnosta. Teoksessa OM 1908a, 492–493.

⁴⁷³ L. I. Palmén 1908a, 492–493.

⁴⁷⁴ L. I. Palmén 1908a, 499.

⁴⁷⁵ L. I. Palmén 1908a, 500.

⁴⁷⁶ L. I. Palmén 1908a, 500–501.

⁴⁷⁷ E. W. Waldén, Kunnallishallitus kaupungeissa. Teoksessa OM 1911, 565–567.

⁴⁷⁸ Hermanson 1908a, 397; L. I. Palmén 1908a, 493–494.

⁴⁷⁹ U. L. Lehtonen, Nikolai I. Teoksessa OM 1908a(a), 37; myös Jussila 2004, 391–396.

⁴⁸⁰ Aarne Eskola, Kunnalliset keskusjärjestöt. Teoksessa OM 1959b, 342–355.

⁴⁸¹ Kuuskoski 1960a, 213.

⁴⁸² Kuuskoski 1960a, 212–213.

⁴⁸³ Erkki Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla (1600–n. 1680)*. HTutk LX. SHS 1961; Paula Tiihonen, Lääninhallinnon kehitys hallintojärjestelmän perustaksi. Teoksessa *Lääninhallinto 350 vuotta. Länsförvaltningen 350 år*. Sisäasiainministeriö 1985, 27–30.

⁴⁸⁴ E. G. Palmén, Suomen valtiohallinnosta. Teoksessa OM 1909(a), 721–722.

⁴⁸⁵ Seppo Tiihonen, Presidentti. Teoksessa Raimo Savolainen (päätoim.), *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. Hallintohistoriakomitea 1996; Marko Hakanen, *Vallan verkostoissa. Per Brahe ja hänen klienttinsä 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa*. Jyväskylän yliopisto 2011; Ulla Koskinen, *Hyvien miesten valtakunta. Arvid Henrikinpoika Tawast ja aatelien toimintakulttuuri 1500-luvun lopun Suomessa*. Bibliotheca Historica 132. SKS 2011.

⁴⁸⁶ E. G. Palmén, Kustaa II Aadolf. Teoksessa OM 1911(b), 86–87.

⁴⁸⁷ E. G. Palmén, Agaton Meurman. Teoksessa OM 1910, 547–553; Tiihonen P 1985, 34–35, 38, 40–41; Marja Jalava, Isien äänen äärellä. Paavo Virkkusen Agathon Meurman. Teoksessa Jalava & Kinnunen & Sulkunen (toim.) 2013, passim; Lars Westerlund, Lääninhallinto. Teoksessa Savolainen (päätoim.) 1996a, 363–367; Heikki Ylikangas, Autonomisen Suomen virkamieseliitti. Teoksessa Savolainen (päätoim.) 1996a, 501–513. Jo autonomian ajan alussa lääninhallinto oli ”puhdistettu” velvollisuutensa laiminlyöneistä virkamiehistä. Maaherrojen (kuvernöörien) syytettiin syyllistyneen väärinkäytöksiin erityisesti Suomen sodan aikana ja ”hallinnollinen mielivalta synnyttää yleistä laittomuutta, ja sellaisen vallitessa kansa menehtyy”. Virkamiesten kurinpalautuksen nähtiin mahdollistavan valtioelämän jatkumisen (Wilhelm Chydenius, Mattias Calonius. Teoksessa OM 1910, 200; Tiihonen P 1985, 38–39).

⁴⁸⁸ Artikkelit jätettiin pois kirjasarjan toisesta painoksesta. Palmén 1909(a), 719, 722.

⁴⁸⁹ Tommila 1989, 76–78.

⁴⁹⁰ Tommila 1989, 89–95.

⁴⁹¹ Karonen 2014, 26–30; Engman & Villstrand (red.) 2008 ja erityisesti siinä olevat artikkelit Nils Villstrand (a), Inledning. Makt och mångfald i en tidigmodern kontext, 11–36; Jonas Nordin, Finland och riket. Formell och strukturell ojämlighet, 211–231 ja Nils Erik Villstrand (b), Skriftlighet med förhinder. Den svenska statsmaktens kungörelser i finskspråkiga församlingar under 1700-talet, 315–360; Nils Erik Villstrand, *Valtakunnanosa. Suurvalta ja valtakunnan hajoaminen 1560–1812* (suom. Jussi T. Lappalainen ja Hannes Virrankoski). Svenska litteratursällskapet i Finland 2012, 11–58; Matti Klinge, *Lyhyt Suomen historia*. Otava 2011, 21–34.

⁴⁹² Esimerkiksi Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid: om Sverige som militärstat och bondesamhälle*. Uppsala Universitet 1990, 273–292; Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990–1990*. Basil Blackwell 1990, erityisesti 1–5, 19, 28, 44, 135; Harald Gustafsson, Statsbildning och territoriell integration. Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats samt ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi. *Scandia* 57:2 (1991), 191–222; Hallenberg 2001, 35–36; Johan Söderberg & Janken Myrdal, *The Agrarian Economy of Sixteenth-Century Sweden*. Stockholm University 2002, 10–28.

⁴⁹³ E. G. Palmén 1909(a), 720–721.

⁴⁹⁴ E. G. Palmén 1909(a), 719–720; vertaa Lars Olof Larsson, *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* Prisma 2002, erityisesti 174, 312, 351–362, myös Piia Einosen, Antti Räihän ja Marko Tikan artikkeli tässä teoksessa.

⁴⁹⁵ E. G. Palmén 1911(b), 87–88.

⁴⁹⁶ Veli Merikosken ”Suomen hallinto” ei käsitellyt hallinnon historiaa lainkaan, kuten ei Tauno Suontaustan teksti virkamiehistä. Paavo Kastarin artikkeli Suomen valtiosäännöstä ei sinänsä kuulunut hallinnon historian piiriin, mutta muista ”nykyajan” hallintoa käsitelleistä kirjoittajista poiketen hän korosti pitkää yhteistä historiaa Ruotsin kanssa. Tämä oli perusteltua, koska Ruotsin perintö näkyi erityisesti perustuslain osalta edelleen 1900-luvun puolivälin Suomessa. Veli Merikoski, Suomen hallinto. Teoksessa OM 1962b, 247–258; Tauno Suontausta, Suomen virkamiehet ja virkamiesten asema. Teoksessa OM 1959b, 465–474; Paavo Kastari, Suomen valtiosääntö. Teoksessa OM 1960a, 260.

⁴⁹⁷ Kauko Pirinen, Suomen myöhäiskeskiaika. Teoksessa OM 1958c, 139–149.

⁴⁹⁸ Pirinen 1958c, 140.

⁴⁹⁹ Pentti Renvall, Uskonpuhdistuksen aika. Teoksessa OM 1959b, 76–77, 82–89.

⁵⁰⁰ Eino E. Suolahti, Suomi Ruotsin suuruuden aikana. Teoksessa OM 1960b, 314. Katso myös Sylvi Möller, Merkantilismin aikakausi. Teoksessa OM 1958b.

⁵⁰¹ Suolahti 1960b, 313–323.

⁵⁰² Aulis J. Alanen, Kustavilainen aika. Teoksessa OM 1960b(a), 326–341.

⁵⁰³ Toiseen painokseen itsenäisyyden ajan vaikuttajista mukaan ehti vain Carl Gustaf Emil Mannerheim.

⁵⁰⁴ Mervi Kaarninen, ”Pitäisi olla puoleksi runoilija voidakseen kirjoittaa historiaa...” Kirjoittavat naiset ja isänmaan historia nuorisolle. Teoksessa Jalava & Kinnunen & Sulkunen (toim.) 2013, 152–156, 158.

⁵⁰⁵ Ruotsin ja Suomen yhteisistä kuninkaista oman artikkelinsa saivat *Oman Maan* ensimmäiseen ja toiseen painokseen Kustaa Vaasa, veljekset Eerik XIV ja Juhana III yhdessä, Kaarle IX, Kustaa II Adolf, Kaarle XI, Kaarle XII (yhdessä karoliinien kanssa) ja Kustaa III. Autonomisen Suomen suuriruhtinaista käsiteltiin Aleksanteri I, Nikolai I, Aleksanteri II ja Aleksanteri III. Artikkelit ovat molemmissa painoksissa samat. Kirjasarjan kolmannessa painoksessa kuninkaat ja keisarit sivuutettiin ja tilalle nostettiin presidentit K. J. Ståhlbergistä J. K. Paasikiveen.

⁵⁰⁶ A. H. Virkkunen, Vanhan vihan aika ja Nuijasota (Kainuunmaan oloista 1500-luvun lopulla). Teoksessa OM 1907, 690.

⁵⁰⁷ Markku Tyynilä, Calenius, Matthias (1738–1817). *Kansallisbiografia* (2001) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3161/> (27.1.2014).

⁵⁰⁸ Lisäksi henkilökuva on August Maksimilian Myhrbergistä, joka ei kuitenkaan ollut hallintomies vaan Kari Tarkiainen luonnehdinnan mukaan sotilas sekä vapaustaistelija (Kari Tarkiainen, Myhrberg, August Maximilian (1797–1867). *Kansallisbiografia* (1999) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/5646/> (27.1.2014); vertaa Kansanvalistusseuran elämäkertoihin (Kaarninen 2013, 158–162).

⁵⁰⁹ Seppo Tiihonen & Heikki Ylikangas, *Virka valta kulttuuri. Suomalaisen hallintokulttuurin kehitys*. VAPK-kustannus/Valtionhallinnon kehittämiskeskus 1992, 138, 154, 156–158; U. L. Lehtonen, Aleksanteri Armfelt. Teoksessa OM 1907, 101–102.

⁵¹⁰ Jussi T. Lappalainen, Kustaa II Adolf (1594–1632). *Kansallisbiografia* (1997) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/311/> (27.1.2014); Heikki Ylikangas & Kari Tarkiainen, Kustaa Vaasa (1496–1560). *Kansallisbiografia* (2000) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/315/> (27.1.2014).

⁵¹¹ Esimerkiksi Mikko Pollari, Kansallisrunoilija ja kiistelevä kansakunta. Valfrid Vaseniuksen *Runeberg Suomen kansan runoilijana*. Teoksessa Jalava & Kinnunen & Sulkunen (toim.) 2013, 231–262; Jalava 2013, 269–299.

⁵¹² Kustavi Grotenfelt, Kustaa I Vaasa. Teoksessa OM 1908b(a), 37, 40–42.

⁵¹³ E. G. Palmén, Kaarle XII ja karoliinit. Teoksessa OM 1908b, 623.

⁵¹⁴ K. R. Melander, Kaarle IX. Teoksessa OM 1910, 858.

⁵¹⁵ E. G. Palmén 1911(b), 92.

⁵¹⁶ E. G. Palmén 1911(b), 84–86, 89–92.

⁵¹⁷ Palmén 1908b, 617.

⁵¹⁸ Liisi Karttunen, Eerik XIV ja Juhana III. Teoksessa OM 1910, 407, 420; Kaarninen 2013, 154, 166. Myös Tiina Kinnunen, Historia ”herätyksenä naisasian suurempaan harrastukseen”. Alexandra Gripenberg Suomen naisten menneisyyden tulkkina. Teoksessa Jalava & Kinnunen & Sulkunen (toim.) 2013, 197.

-
- ⁵¹⁹ Gunnar Suolahti, Kustaa III. Teoksessa OM 1908, 411, 413.
- ⁵²⁰ Esimerkiksi Gustafsson 1991, 199, 201–207; Torbjörn Eng, *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*. Acta Universitatis Upsaliensis 201. Uppsala universitet 2001, 41–52; Karonen 2014, 20, 26–30.
- ⁵²¹ K. R. Melander, Kaarle XI. Teoksessa OM 1908a, 512–513. Myös Marko Tikan ja Petri Karosen artikkeli tässä teoksessa.
- ⁵²² Melander 1910, 858.
- ⁵²³ Melander 1910, 855–857; Karonen 2014, 114.
- ⁵²⁴ Petrus Nordmann, Pietari Brahe. Teoksessa OM 1907; E. G. Palmén, Arvid Bernhard Horn. Teoksessa OM 1908a(c).
- ⁵²⁵ Nordmann 1907, 625.
- ⁵²⁶ Kustavi Grotenfelt, Kustaa Mauri Armfelt. Teoksessa OM 1908b(b); E. G. Palmén, Y. M. Sprengtporten ja itsenäisyystuumat. Teoksessa OM 1909(b).
- ⁵²⁷ E. G. Palmén 1909(b), 664.
- ⁵²⁸ Grotenfelt 1908b(b), 691.
- ⁵²⁹ E. G. Palmén, Jaakko Tengström. Teoksessa OM 1911(a), 515.
- ⁵³⁰ Palmén 1911(a), 515. Vertaa Matti Klingen käsitys Tengströmistä Kansallisbiografiassa: ”Piispa Tengströmin poliittiset ja hallinnolliset kyvyt osoittautuivat aivan keskeisiksi Venäjän vallattua Suomen 1808. Hän arvioi alusta alkaen valloituksen lopulliseksi ja pyrki aktiivisesti vaikuttamaan Suomen tulevaisuuden muotoutumiseen solmimalla luottamukselliset suhteet keisarin edustajiin ja pian myös hallitsijaan itseensä. Tengströmistä tuli siten tärkein suomalainen vaikuttaja, hän saavutti Aleksanteri I:n ja Mihail Speranskin täyden luottamuksen ja vaikutti keskeisesti kaikkiin suuriin ratkaisuihin 1808–1809.” Matti Klinge, Tengström, Jacob (1755–1832). (2007) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3658/> (27.2.2014).
- ⁵³¹ U. L. Lehtonen Robert Henrik Rehbinder. Teoksessa OM 1908a(b), 124, 128; myös Aulis J. Alanen, Suomen historia 1809–1863. Teoksessa OM 1960b(b), 282.
- ⁵³² K. W. Rauhala, Porvoon valtiopäivät. Teoksessa OM 1908a, 393–394, 403–404; Chydenius 1910, 199–200.
- ⁵³³ Lehtonen 1908a(b), 127.
- ⁵³⁴ Seppo Tiihonen & Paula Tiihonen, *Suomen hallintohistoria*. Valtion painatuskeskus 1984, 95–96, 127–128.
- ⁵³⁵ Marko Sjöblom, Suomen kenraalikuvernementin kanslia. Kenraalikuvernöörin kanslian virkamiehistö 1808–1898. Teoksessa *Virkaan virassa viratta. Tutkielmia virkamiehistä ja ministereistä*. Hallintohistoriallisia Tutkimuksia 7. Hallintohistoriakomitea 1993, 223–254.
- ⁵³⁶ E. G. Palmén, Aleksanteri Armfelt. Teoksessa OM 1920, 129; Lehtonen 1908a(b), 128–129.
- ⁵³⁷ Lehtonen 1908a(b), 128–129.
- ⁵³⁸ Tiihonen & Ylikangas 1992, 156–159.
- ⁵³⁹ Tiihonen & Ylikangas 1992, 136, 138–139; esimerkiksi Lehtonen 1908a(b), 121, 123, 126–129.
- ⁵⁴⁰ Lehtonen 1908a(b), 130.
- ⁵⁴¹ Th. Rein, Juhana Vilhelm Snellman. Teoksessa OM 1908b, 170–173; J. R. Danielson-Kalmari, Lauri Gabriel von Haartman. Teoksessa OM 1910, 333.
- ⁵⁴² Lehtonen 1908a(b), 125; Lehtonen 1907, 107; Tiihonen & Tiihonen 1984, 94–97; Jussila 2004, 118–119, 260–265, 277–279, 283–286, 334–335; Virrankoski, *Suomen historia 1–2*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 846. SKS 2009, 501–502; myös E. G. Palmén 1920, 135.
- ⁵⁴³ Lehtonen 1907, passim; E. G. Palmén 1920, 123 (lainaus) –124.
- ⁵⁴⁴ E. G. Palmén 1920, 132.
- ⁵⁴⁵ A. Meurman, (ei otsikkoa). Teoksessa OM 1908a, 38–42 (lainaus 41); myös Lehtonen 1907, 108–109 vastaavasta kritiikistä. Hallintokulttuurista Tiihonen & Ylikangas 1992, 9–10, 233–235, 275–277.
- ⁵⁴⁶ Suontausta 1959b, 467.
- ⁵⁴⁷ Lehtonen 1908a(b), 123–125; U. L. Lehtonen, Aleksanteri I. OM 1911, 473.
- ⁵⁴⁸ Lehtonen 1908a(b), 127.
- ⁵⁴⁹ Lehtonen 1908a(a), 26. Vastaavalla tavalla toteaa E. G. Palmén artikkelissaan Aleksanteri II:sta (E. G. Palmén, Aleksanteri II. OM 1908a(a), 815) ja U. L. Lehtonen henkilökuvassaan Aleksanteri I:sta, jossa katsaus Suomen tapahtumiin hallitsijakaudella on kaikista niukin (Lehtonen 1911, 476).
- ⁵⁵⁰ Lehtonen 1908a(b), 127.
- ⁵⁵¹ Virrankoski 2009, 501.
- ⁵⁵² Lehtonen 1908a(a), passim; E. G. Palmén 1908a(a), 807–817, lainaus s. 807; Aleksanteri II:n ihailusta myös Meurman 1908a, 42.

-
- ⁵⁵³ E. G. Palmén 1908a(a), 807, 815.
- ⁵⁵⁴ Jussila 2004, 257–258; vertaa Virrankoski 2009, 501–502, 510–511, 565.
- ⁵⁵⁵ E. G. Palmén, Aleksanteri III. Teoksessa OM 1908a, 206, 208.
- ⁵⁵⁶ K. O. Lindeqvist, Aleksanteri III:n ja Nikolai II:n aika. Teoksessa OM 1925, 13–23, lainaus s. 23. Osmo Jussila (2004, erityisesti 467–540) puolestaan näkee venäläistämiskehityksen alkuvaiheessaan enemmän virkamiesjohtoisena. Keisari aktivoitui vasta vuonna 1889.
- ⁵⁵⁷ Alanen 1960b, 278.
- ⁵⁵⁸ Virrankoski 2009, 771–772; Jaakko Nousiainen, Presidentti poliittisena johtajana ja hallitsijana. Teoksessa *Virkanyrkit ja muita hallintohistorian tutkimuksia*. Hallintohistoriallisia Tutkimuksia 16. Hallintohistoriakomitea 1995, 47–49.
- ⁵⁵⁹ Suurimman työn on tehnyt koko kolmannen painoksen päätoimittaja, entinen pääministeri Edwin Linkomies, jonka käsialaa olivat K. J. Ståhlbergia, Risto Rytä ja C. G. Mannerheimia käsittelevät artikkelit. Valtiovarainministeri Ahti Karjalainen sai osakseen L. K. Relanderin, sisäasiain- ja oikeusministerinä toiminut Y. W. Puhakka P. E. Svinhufvudin ja Kyösti Kalliosta kirjoitti kansatieteen professori, mutta myös opetusministerinä toiminut ja politiikassa muutoin vaikuttanut Kustaa Vilkuna. K. K. Paasikivestä kirjoitti istuva presidentti Urho Kekkonen.
- ⁵⁶⁰ Edwin Linkomies, Kaarlo Juho Ståhlberg. Teoksessa OM 1958a, 433–446.
- ⁵⁶¹ Ahti Karjalainen, Lauri Kristian Relander. Teoksessa OM 1959a, 477–485.
- ⁵⁶² Y. W. Puhakka, Pehr Evind Svinhufvud. Teoksessa OM 1962b, 216–229; Martti Häikiö, Svinhufvud, Pehr Evind (1861–1944). *Kansallisbiografia* (1997) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/501/> (27.1.2014).
- ⁵⁶³ Jukka-Pekka Pietiäinen, Relander, Lauri Kristian (1883–1942). *Kansallisbiografia* (2000) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/628/> (27.1.2014); Markku Tynnilä, Ståhlberg, Kaarlo Juho (1865–1952). *Kansallisbiografia* (2000) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/626/> (27.1.2014); Virrankoski 2009, 791–792 (lainaukset Virrankoskelta).
- ⁵⁶⁴ Pietiäinen 2000.
- ⁵⁶⁵ Seppo Tiihonen, Presidentti. Teoksessa Savolainen (päätoim.) 1996a, 551–586.
- ⁵⁶⁶ Kustaa Vilkuna, Kyösti Kallio. Teoksessa OM 1958d, 137–149; Virrankoski 2009, 823.
- ⁵⁶⁷ Edwin Linkomies, Risto Rytä. Teoksessa OM 1958b, 36–48; Virrankoski 2009, 900–902, 923.
- ⁵⁶⁸ Edwin Linkomies, C. G. Mannerheim. Teoksessa OM 1959b, 44–57; Virrankoski 2009, 900–902, 925–928, 941–942.
- ⁵⁶⁹ Urho Kekkonen, J. K. Paasikivi. Teoksessa OM 1962a, 381–396.
- ⁵⁷⁰ Esimerkiksi Tiihonen & Ylikangas 1992, 51–63, 141–143, 151–154. Hallintokone-käsitteestä 174–176.
- ⁵⁷¹ Pekonen 2005, 158–160; Pekonen 2003, 159.
- ⁵⁷² Tanska mainittiin hakemistossa vihollisena viisi kertaa, mutta 30-vuotisen sodan tai suuren Pohjan sodan aikaisia Ruotsin vastaisia koalitioita tai viholliskuvia ei lainkaan (OM 1912 hak.). Sen sijaan kolmannessa painoksessa mukana olivat ristiretket ja Tanska vastustajana (OM 1963 hak.).
- ⁵⁷³ Einar W. Juva, Asevelvollisuuden historiallinen kehitys. Teoksessa OM 1958d, 3.
- ⁵⁷⁴ Esimerkiksi E. G. Palmén, G. A. Gripenberg, Suomen kansan puolustustaakka eri aikoina. Teoksessa OM 1907; E. G. Palmén, Asevelvollisuudesta. Teoksessa OM 1909, 173–187.
- ⁵⁷⁵ Nils Erik Villstrand analysoi Ruotsin ja Suomen yhteisen valtakunnan aikaa ja Petri Karonen ajanjaksoa vuoden 1809 jälkeen. Karonen on kääntänyt Villstrandin tekstin ruotsista suomeksi.
- ⁵⁷⁶ E. G. Palmén, Suuri Pohjoismaiden sota. Teoksessa OM 1907, 6–16.
- ⁵⁷⁷ E. G. Palmén, Suomen kansan asema. Teoksessa OM 1911, vertaa myös Petri Karosen ja Antti Räihän artikkeli tässä teoksessa. Vastaavaa summausta ei laadittu kolmanteen painokseen, vaan sen tilalla joulukuun volyymissä oli artikkeli ”Suomen tiet”, jossa käsite ”tie” merkitsi konkreettisen kirjaimellisesti kulkuväylää. K. J. Tolonen, Suomen tiet. Teoksessa OM 1962b, 462–484.
- ⁵⁷⁸ Palmén 1911, 926.
- ⁵⁷⁹ Palmén 1911, 935.
- ⁵⁸⁰ Viljo Hytönen, Suomen kansan asema. Teoksessa OM 1925(b), 1022–1033; Max Engman, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809*. Atlantis 2009 (b), 283–291; Max Engman, Professuren i svenska vid Kejserliga Alexanders-universitetet i Helsingfors. Teoksessa Christer Kuvaja och Ann-Catrin Östman (red.) *Svärdet, ordet & pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia*. Historiska Samfundet i Åbo 2012, 363, 369.
- ⁵⁸¹ Tästä tarkemmin luvussa ”Esi-isien verivero ja Suomen vaaranalainen tila”.
- ⁵⁸² https://sv-se.facebook.com/permalink.php?story_fbid=153008121404905&id=152722321431018. (viitattu 27.1.2014).